

บทที่ 4 บริบทชุมชน

บ้านขุนแม่รวม เป็นหมู่บ้านชนเผ่าปกากะญอ (กะเหรี่ยง) อยู่ตำบลแจ่มหลวง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ห่างจากตัวอำเภอประมาณ 110 กิโลเมตร อยู่ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 269 กิโลเมตร หมู่บ้านตั้งอยู่ในหุบเขา แวดล้อมด้วยป่าสนที่สมบูรณ์ และมีสัตว์ป่านานาพันธุ์ สำหรับข้อมูลทั่วไปของชุมชนมีดังนี้

4.1 ที่ตั้ง อาณาเขต และลักษณะภูมิประเทศ

บ้านขุนแม่รวม หรือที่ชนเผ่าเรียกหมู่บ้านของตนว่า “แม่รวมคี” ตามชื่อขุนน้ำแม่รวม ชุมชนตั้งอยู่ระหว่างสองฝั่งลำห้วยโป่งกาและน้ำแม่รวม ซึ่งต้นน้ำมาจากคอยโป่งกาและไหลไปบรรจบแม่น้ำแม่แจ่มที่บ้านสบแม่รวม พื้นที่ของหมู่บ้านตั้งอยู่ในหุบเขาที่มีน้ำแม่รวมไหลผ่าน เป็นหมู่บ้านอยู่โดดเดี่ยวไม่มีชนเผ่าใดอยู่ปะปน (แผนที่ 4.3)

แผนที่ 4.2 แสดงที่ตั้งเขตตำบล อำเภอแม่แจ่ม

ที่มา : จากสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอแม่แจ่ม

ลักษณะภูมิประเทศบ้านขุนแม่รวม ที่เป็นภูเขาส่วนใหญ่อยู่บนเทือกเขาถนนธงชัย อยู่ระหว่างอำเภอแม่แจ่ม อำเภอสะเมิง อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ และอำเภอปาย อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่รวมและห้วยโป่งกาเพียงเล็กน้อย นอกนั้นเป็นที่ราบสูงข้างลำน้ำห้วยโป่งกาและน้ำแม่รวม ซึ่งต้นน้ำอยู่ที่คอกโป่งการอบล้อมไปด้วยภูเขาทั้งสิ้น ด้าน ลักษณะดังกล่าวจึงก่อให้เกิดกลุ่มน้ำสำคัญทั้งสองสายไหลลงสู่แม่น้ำแจ่ม

การเดินทางเข้าสู่บ้านขุนแม่รวมไปได้ 3 เส้นทาง เส้นทางแรก(แผนที่ 4.1) จากตัวจังหวัดเชียงใหม่ไปทางอำเภอหางดง สันป่าตองถึงกิโลเมตรที่ 57 ในเขตอำเภอจอมทองให้เลี้ยวขวาไปตามทางขึ้นคอกอินทนนท์ ถึงกิโลเมตรที่ 38 จะมีป้ายบอกทางไปอำเภอแม่แจ่ม ถึงหน้าที่ว่าอำเภอแม่แจ่มให้เลี้ยวขวาไปทางทิศตะวันออกถนนแม่แจ่ม - แม่นาจร ผ่านบ้านต่อเรือไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือบ้านทุ่งยาว บ้านสบวาก บ้านแม่นาจร เลี้ยวซ้ายข้ามสะพานแม่น้ำแม่แจ่มถึงสามแยกปากอู้ง เลี้ยวขวาไปบ้านแม่หอย บ้านแม่ชา จากนั้นจะเป็นทางธรรมชาติเลียบฝั่งลำน้ำแม่แจ่ม และก่อนถึงบ้านห้วยผา ตำบลแม่นาจร จะมีป้ายบอกทางไปบ้านขุนแม่รวม ใช้เวลาเดินทางประมาณ 8-9 ชั่วโมง

เส้นทางที่สองจากตัวจังหวัดเชียงใหม่ ไปทางอำเภอแม่อริม เลี้ยวซ้ายไปอำเภอสะเมิง ถึงที่ว่าอำเภอสะเมิงเลี้ยวขวาไปทางบ้านแม่สาบ ตามทางสะเมิง-บ้านจันทร์ บ้านแม่ใต้ บ้านบ่อแก้วจนถึงบ้านจันทร์ เลี้ยวซ้ายไปตามบนสาย บ้านจันทร์-ขุนแม่รวม ผ่านบ้านเสาแดง ห้วยเจียดแห้ง บ้านแอเอะ ถึงบ้านขุนแม่รวม

เส้นทางที่สาม จากตัวจังหวัดเชียงใหม่ไปอำเภอสันป่าตอง แยกขวาไปทางอำเภอแม่วาง ถึงบ้านห้วยตอง - บ้านหนองเต่าไปตามทาง รพช. ถึงบ้านสบวาก - บ้านแม่นาจร ตำบลแม่นาจร โดยไม่ผ่านอำเภอแม่แจ่ม เลี้ยวซ้ายข้ามสะพานแม่น้ำแม่แจ่มที่บ้านแม่นาจรตามเส้นทางแรกถึงบ้านแม่ขุนรวม

การเดินทางสะดวกที่สุดในฤดูแล้งตามเส้นทางแรก ส่วนเส้นทางที่สองและสามกำลังได้รับการปรับปรุงเพื่อล้าเลียงพืชผลทางการเกษตรสู่ตัวจังหวัดเชียงใหม่ การคมนาคมในหมู่บ้านถึงตัวอำเภอแม่แจ่มนั้นบางครั้งก็มีรถภายในหมู่บ้านมาบริการช่วงปี 2538 - 2539 ค่าโดยสารไปกลับ 200 บาท หากเหมาเช่าคิดเที่ยวละ 1,000 บาท ซึ่งเป็นรถส่วนบุคคลรถโดยสารประจำทางไม่มี ถ้าต้องการเดินทางสะดวกยิ่งขึ้นควรใช้รถยนต์หรือรถจักรยานยนต์ส่วนตัวจะไปได้ถึงเร็วขึ้น (แผนที่ 4.1)

จากการเข้าไปศึกษาในปี 2539 ผู้วิจัยได้พบสิ่งที่เป็นสาระณะประโยชน์ของชุมชน
ดังนี้

- ประปาภูเขา จำนวน 3 ถัง ขนาดใหญ่หน้าหมู่บ้าน ซึ่งต่อจากลำห้วยโป่งกา ซึ่งไหล
ลงมาจากดอยโป่งกามาเก็บไว้ที่ถังหน้าหมู่บ้าน แล้วต่อท่อลงไปแจกจ่ายภายในหมู่บ้าน ทุก
หลังคาเรือนรวมทั้งสำนักสงฆ์-โรงเรียน ศูนย์สาธารณะสุขชุมชนเขตภูเขา โดยไม่มีการเก็บค่า
น้ำประปาแต่อย่างใด สอบถามชาวบ้านว่าสร้างประมาณปี 2532 มีแหล่งน้ำสาธารณะ 6 แห่ง
คือ บ่อบาดาล 3 บ่อ บ่อน้ำตื้น 3 บ่อ ต่อจากประปาภูเขาจะพบสิ่งที่เป็นสาระณะประโยชน์ของ
หมู่บ้านก็คือ

- สำนักสงฆ์บ้านขุนแม่รวม สังกัดกรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงแรงงานและ
สวัสดิการสังคม จากการเข้าไปสนทนากับท่านเจ้าอาวาสแห่งนี้อยู่ชื่อว่า พระมหาบุญเหลือ วชิระ
ปัญญา ถูกส่งมาปฏิบัติภาระกิจทางพุทธศาสนาจากวัดศรีโสดา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
มีสามเณร 2 รูป เด็กวัด 2 คน ซึ่งเป็นชาวเขา จากการเข้าไปมีส่วนร่วมกับพวกปกากะญอ
ทราบว่าทุกวันพระขึ้น 8 ค่ำ 15 ค่ำ ชนเผ่าปกากะญอ จะพากันหยุดงานทั้งหมู่บ้านแต่งตัวด้วย
เสื้อผ้าใหม่ตามแบบฉบับของชนเผ่าปกากะญอ คือเด็กผู้หญิง - สาวรุ่นจะใส่ชุดขาวใหม่
ส่วนเด็กผู้ชาย - คนหนุ่มชรา ใส่ชุดสีแดง ส่วนผู้หญิงที่แต่งงานแล้วจะใส่ชุดดำแดง 2 ชั้น
เสื้อชั้นบนมีลูกเดือยปักตามเสื้อ แสดงถึงวัฒนธรรมของคนที่ยกเรือนคือแต่งงานแล้ว มารวม
กันที่วัดเวลาประมาณ 14.00 น. จะมีการสวดมนต์ไว้พระ ถวายสังฆทาน พระสงฆ์ให้ศีลให้พร
เป็นเสร็จพิธีเวลาประมาณ 16.00 น. โดยมีคุณสูงจ้อหละ เลิศดำเนิน ทำหน้าที่เป็นผู้นำพิธี
กรรมซึ่งทางภาคเหนือ เรียกว่า “ปุ่จารย์วัด” (อาจารย์วัด) หรือมักคทายก (ภาษากลาง) จากนั้นก็
กลับยังถิ่นฐานของตัวเองเพื่อประกอบภาระกิจของใครของแต่ละคนต่อไป สิ่งสาธารณะอันดี
ต่อจากสำนักสงฆ์คือ

-โรงเรียนบ้านขุนแม่รวม ปัจจุบันเป็นโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาเปิดสอน
ตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ 1 ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 มีนักเรียน 282 คน นักเรียนชาย 142 คน นักเรียน
หญิง 140 คน มีนายเกียรติ สุราชัย ทำหน้าที่ผู้บริหาร มีครูทั้งหมด 10 คน เป็นครูผู้หญิง 6 คน
ครูผู้ชาย 4 คน มีนักเรียนจากบ้านห้วยเจียดแห่ง และบ้านแอะเอาะมาเรียน รวมเฉพาะชั้น ป.5
- ป.6 และ ม.1 ซึ่งต้องมากินนอนอยู่ที่โรงเรียนตั้งแต่วันจันทร์ถึงศุกร์ ในวันศุกร์ตอนเย็นก็
แยกย้ายกันกลับบ้านเพราะไกลมาก ส่วนชั้นเด็กเล็กหรือชั้นอนุบาลนั้นทางกรมพัฒนาชุมชน

เปิดอบรมที่สำนักสงฆ์ในหมู่บ้าน ซึ่งสำนักสงฆ์บ้านขุนแม่รวมมีศูนย์รับเลี้ยงเด็กก่อนวัยเรียน อยู่ 53 คน มีครูพี่เลี้ยง 2 คน ซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านที่จบการศึกษาตั้งแต่ชั้น ป.6 ขึ้นไป ส่วนที่ บ้านห้วยเจียดแห้ง และบ้านแอเอะก็มีศูนย์เด็กเล็กของวัดเช่นกัน นอกจากนี้ก็มีห้องเรียน สาขาของโรงเรียนบ้านขุนแม่รวม อยู่ที่บ้านห้วยเจียดแห้งและบ้านแอเอะ ซึ่งสอนเฉพาะชั้น ป.1 ถึง ป.4 โดยมีการส่งครูจากโรงเรียนแม่เข้าไปสอนประจำ

-ศูนย์สาธารณสุขชุมชนเขตภูเขา มีเจ้าหน้าที่ประจำ 2 คน คือ เจ้าหน้าที่ 1 คน คือ นาย บวร สุริยะไชยพงศ์ และเจ้าหน้าที่อาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน 1 คน คือ นายตฤณ จรุงพลมงคล ซึ่งทำหน้าที่เป็นแพทย์ประจำตำบล สถานีดับเพลิงหลวง อีกตำแหน่ง ซึ่งต้อง รับผิดชอบ 3 หมู่บ้าน คือบ้านแอเอะ บ้านห้วยเจียดแห้ง ในการป้องกันและดูแลสุขภาพของ คนในชุมชนเขตภูเขาเผ่าปกากะญอ บนหุบเขาบริเวณนี้

สิ่งสาธารณะประโยชน์ในชุมชนที่พบเห็นต่อมาก็คือโทรศัพท์สาธารณะในหมู่บ้าน ตั้งอยู่ที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน นายสุทิน เลิศดำเนิน ซึ่งเป็นขององค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย (ทศท.) ขณะที่ผู้วิจัยเข้าไปทำการศึกษาวิจัย ทางผู้ใหญ่บ้านบอกว่ายังใช้การไม่ได้ และยังมี โรงไฟฟ้าพลังงานแสงอาทิตย์อยู่ในบ้านของผู้ใหญ่บ้านอีก 1 เครื่อง ทราบว่าใช้สำหรับเติม หม้อแบตเตอรี่เท่านั้น นอกนั้นจะใช้ไฟฟ้าพลังน้ำซึ่งเป็นของกระทรวงวิทยาศาสตร์และ สิ่งแวดล้อมซึ่งใช้น้ำแม่รวมและน้ำจากลำห้วยโป่งกา ผลิตกระแสไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้านตั้งอยู่ใกล้ บ้านแอเอะ ห่างไปประมาณ 2-3 กิโลเมตร มีคณะกรรมการที่เป็นชาวบ้านควบคุมการผลิต และเก็บค่าไฟฟ้า ซึ่งจากการสอบถามและสัมภาษณ์คณะกรรมการหมู่บ้าน บอกว่าได้รับ งบประมาณจากมูลนิธิโลกทัศน์ ปี 2540 ซึ่งปัจจุบันนี้ได้ใช้ผลิตกระแสบางวันบางเวลา เช่น วันเสาร์ - อาทิตย์ และเวลากลางคืน ส่วนวันอื่นๆ เมื่อมีความจำเป็น เช่น มีงานพิธีต่างๆ ก็เป็น ใช้ได้ ซึ่งคณะกรรมการหมู่บ้านจะช่วยกันดูแลรักษาและเปิดใช้ภายในหมู่บ้าน และจะขยายให้ กับหมู่บ้านแอเอะต่อไป สิ่งเหล่านี้จะอำนวยความสะดวกต่อการพัฒนาของหมู่บ้านยิ่งขึ้น นอกจากนั้นคือ ธนาคารข้าว 1 แห่ง ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน 1 แห่ง

หมู่บ้านขุนแม่รวม ส่วนใหญ่ จะตั้งบ้านเรือนอยู่บนฝั่งใกล้แม่น้ำลำห้วย ที่มีน้ำไหล ตลอดปี พื้นที่ที่มีความลาดชันสูงมากชาวบ้านจะจัดทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า เป็นการทำเกษตรในเชิงอนุรักษ์ตลอดไป

การจัดทรัพยากรดิน บ้านขุนแม่ร่วมส่วนใหญ่ชาวบ้านมีอาชีพทางการเกษตร จาก ข้อมูล จปฐ. 1 ผนวก กชช.2ค. ของสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอแม่แจ่ม ปี 2539-2540 (หน้า 12-14) พื้นที่ทั้งหมดของหมู่บ้าน 35,651 ไร่ แบ่งเป็นที่ทำการเกษตรที่อยู่อาศัย 15,651 ไร่ พื้นที่ปลูกป่าชุมชนและป่าอนุรักษ์ 20,000 ไร่ ปลูกนาขั้นบันได มีประมาณ 60 ไร่ มี ผู้ครอบครองจำนวน 16 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 13.92 ของครอบครัวในหมู่บ้านการถือครอง ที่ดินจะมีเพียงเอกสารสิทธิ์ประเภท สก.1 เท่านั้น นอกนั้นร้อยละ 86.08 จะมีการผลิตแบบไร่ หมุนเวียน (shifting cultivation) ซึ่งจะมีการเปลี่ยนพื้นที่ทำกินเมื่อดินเริ่มเสื่อมคุณภาพลง ซึ่ง ถือเป็นวิธีการผลิตแบบยังชีพที่เน้นการผลิตเพื่อตอบสนองต่อการบริโภคของครอบครัว การ ทำลายป่าจึงมิได้เกิดบริเวณกว้าง ชาวบ้านขุนแม่ร่วมจะมีวิถีชีวิตที่พึ่งพาอยู่กับธรรมชาติและ ระบบนิเวศน์ค่อนข้างที่ จะอนุรักษ์อยู่มาก ดังจะเห็นว่าป่าต้นคอยโป่งกาทางทิศตะวันตก จะ เป็นเขตอนุรักษ์หมดเป็นคอยต้องห้าม จะเปิดป่าด้านทิศตะวันออก ทิศเหนือ ทิศใต้ รวม 3 ด้านเท่านั้น ซึ่งเป็นคอยที่สูงมาก จะมีการพักหน้าดินประมาณ 5-10 ปี เพื่อให้ดินฟื้นตัว หรือ ต้นไม้บริเวณยอดคอยดังกล่าวเติบโตใหญ่เท่าลำขาของหัวน้ำครอบครัวก็จะกลับมาถางใหม่ โดย การเสียหายของผู้อาวุโสในหมู่บ้านตามกฎหมายที่ดั่งไว้การพักฟื้นดินมีดังนี้

1. พื้นที่ทำไร่หรือกำลังผลิตเรียกว่า “ครี”
2. พื้นที่ไร่ซากที่พักทิ้งการผลิตไว้ 1-2 ปี เรียกว่า “ลกีว่า”
3. พื้นที่ไร่ซากที่พักทิ้งการผลิตไว้ 3-4 ปี เรียกว่า “ลกีเบาะ”
4. พื้นที่ไร่ซากที่พักทิ้งการผลิตไว้ 5-6 ปี เรียกว่า “ลกีเบาะโปล์”
5. พื้นที่ไร่ซากที่พักทิ้งการผลิตไว้ นานกว่า 7 ปีขึ้นไป เรียกว่า “ลูหะ”

“ไร่หมุนเวียน คือ ชีวิตของปกากะญอ ขวัญของปกากะญออยู่ที่ไร่” (พ่อหลวง นะพอ อ่างในวิถีล้านนา วิถีภูมิปัญญา, 2541, หน้า 53)

เนื่องจากในไร่มีทุกอย่างทั้งข้าว เม็ดเคี้ยว ฝ้าย แดง พริก ผักเขียว ถั่ว มัน เผือก น้ำเต้า มะห้อย ผักกาด ห่อวอ ชาวกะเหรี่ยงส่วนใหญ่บอกว่าหากเอาพืชในไร่มาปลูกตามบ้าน จะไม่งามเท่าในไร่ และไม่อาจจะประกอบพิธีกรรมได้

การทำไร่บนที่สูงจำเป็นต้องล้มต้นไม้เพื่อปลูกข้าว แต่ไม่ได้ล้มต้นไม้ลงทั้งต้น จะ เหลือประมาณแฉวงของคนตัดเพื่อให้ต้นไม้แตกยอดเติบโต มีการหมุนเวียนไร่ซากที่ปล่อยทิ้งไว้

ประมาณ 1-2 ปี นั้นชาวบ้านยังคงเข้าไปเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ เช่น มัน พริก มะเขือ ตอไม้ที่ถูกตัดจะเริ่มแตกกอและไถ่ป่าจะเข้ามาอาศัย กินข้าวที่ตกหล่นตามพื้นดิน

ไร่นาที่ทิ้งไว้ประมาณ 3-4 ปี มีหญ้ารกพืชพันธุ์เริ่มแตกหน่อขยายพันธุ์มากขึ้น เมล็ดที่สัตว์กินจากที่อื่นถ่ายทิ้งก็จะงอกงามเป็นต้นใหม่ สัตว์ป่าจำพวกแก้ง (ฟาน) หมูป่าเริ่มมาหลบซ่อนตัวและหาอาหาร นก ไก่ป่า และกระรอกจะเข้ามาอาศัย

ไร่นาที่ทิ้งไว้ประมาณ 5-6 ปี ต้นไม้เริ่มเติบโตเป็นต้นไม้ใหญ่หญ้าจะค่อย ๆ ดายไปเปลี่ยนแปลงสภาพเป็นป่าโปร่งมีสัตว์หลากหลายชนิดมากขึ้น

หลังเสร็จพิธีเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จจะมีพิธีกรรมส่งนกขึ้นสวรรค์ (จ๋อนิโอะโตะซา อังใน วิถีล้านนา วิถีภูมิปัญญา, 2541, หน้า 56) พูดว่า ถึงแม้เราจะคิดปีกได้อย่างนกไปถึงดวงจันทร์ ดาวอังคาร เราก็ต้องกินข้าวกินผักอยู่ดี

ชาวเขากลุ่มที่ทำการเกษตรแบบนี้ได้แก่ ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงพบว่ามีการใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกพืชเพียง 1 ปี เท่านั้น แล้วทิ้งให้พื้นที่มีการพักตัว จะมีการใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกตั้งแต่ 1-4 ปี แล้วจึงทิ้งให้พื้นที่มีการพักตัว (แผนภูมิที่ 4.4)

จากวิธีการทำกินแบบไร่หมุนเวียนนี้เอง ทำให้ชาวเขาพวกนี้มีชุมชนอยู่เป็นหลักแหล่งถาวรไม่มีการอพยพโยกย้ายในพื้นที่การเกษตร ได้แก่ ข้าวและพืชผักสวนครัวพืชเศรษฐกิจของเขากลุ่มนี้ ได้แก่ พริก อ้อย ที่ใช้ในการทำน้ำอ้อยแบบคนเมือง กะเหรี่ยง มีพืชเศรษฐกิจเป็นไม้ยืนต้น ซึ่งได้แก่ชา (เมี่ยง)

ผลของการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนทำให้พื้นที่ที่เคยถูกใช้ประโยชน์มาก่อนสามารถที่จะฟื้นฟูคืนสภาพป่าให้กลับคืนสู่ดินอีก ภายหลังจากการทิ้งให้พื้นที่มีการพักตัวเพื่อเป็นการฟื้นฟูสภาพป่าและเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้กลับคืนสู่ดิน โดยมีข้อสังเกตคือ ในการเกษตรที่มีการใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกพืชเพียง 1 ปี แล้วทิ้งให้พื้นที่มีการพักตัวนั้น ป่าไม้ที่ฟื้นขึ้นมาใหม่จะเป็นป่าไม้ที่ประกอบไปด้วยต้นไม้จริงทั้งหมด ซึ่งจะแตกต่างจากพื้นที่การเกษตรที่มีการใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกไปนานกว่า 1 ปี แล้วจึงทิ้งให้พื้นที่มีการพักตัว ป่าไม้ที่ฟื้นขึ้นมาใหม่จะเป็นป่าที่ประกอบไปด้วยไม้จริงและพันธุ์ไม้อื่นๆ เช่น กกล้วยไม้ ไม้ไผ่ หญ้าไม้กวาด หญ้าพง ฯลฯ

การเกษตรของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง แบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบ โดยใช้ลักษณะของการถือครองพื้นที่และการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นหลักในการจัดการดังนี้

1. พื้นที่ทำกินแบบไร่หมุนเวียนที่เป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชน ไร่หมุนเวียนแบบนี้พบเห็นในหมู่บ้านของกะเหรี่ยงที่มีประวัติการจัดตั้งมานาน 100 ปี หรือนานกว่าเป็นไร่หมุนเวียนที่พื้นที่ทำกินทั้งหมดชุมชนเป็นเจ้าของ ผู้ทำกินในพื้นที่จะต้องได้รับการยินยอมจากชุมชนเสียก่อนในทางปฏิบัติแล้วผู้ที่เคยทำการเกษตรเหนือพื้นที่แห่งนั้น บุคคลอื่นที่จะมาทำการเกษตรในพื้นที่แห่งนี้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากผู้ที่เคยทำการเกษตรมาก่อนและการยอมรับจากชุมชนอีกด้วย ไม่มีการซื้อขายพื้นที่ไร่หมุนเวียนแบบนี้ ไร่หมุนเวียนแบบนี้พื้นที่เป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนนี้ในแต่ละปีการกำหนดพื้นที่เพื่อประกอบกิจการเกษตรจะถูกกำหนดโดยคณะผู้อาวุโสร่วมกับหัวหน้าครัวเรือนว่าจะทำในที่ใดซึ่งการกำหนดแบบนี้ จะใช้ความเชื่อตามจารีตประเพณีประกอบในการตัดสินใจด้วย พื้นที่เพาะปลูกในแต่ละปี สืบเนื่องมาจากระบบการถือครองจะเป็นพื้นที่แปลงใหญ่ทุกครัวเรือนในหมู่บ้านทำการเกษตรร่วมกัน โดยมีอาณาเขตของแต่ละครัวเรือนแบ่งแยกเป็นการแน่นอน แต่ก็พบว่าในบางหมู่บ้านของชาวกะเหรี่ยงนอกจากจะทำการเกษตรในพื้นที่รวมแล้ว ยังมีการทำเกษตรในพื้นที่สงวนของหมู่บ้านอีกด้วย การเกษตรแบบพื้นที่แปลงใหญ่นั้นยังไม่สามารถหาข้อยุติได้ว่า ในระหว่างกลุ่มลัวะและกลุ่มกะเหรี่ยงนั้น กลุ่มไหนที่เป็นผู้ริเริ่มการใช้ประโยชน์ที่ดิน และรูปแบบการถือครองขึ้นมาก่อนกัน อย่างไรก็ตามเมื่อได้มีการพิจารณาอย่างถ่องแท้แล้ว ไร่หมุนเวียนที่ชาวกะเหรี่ยงได้ถือปฏิบัติอยู่ในรูปแบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนนี้ น่าที่จะยึดถือให้เป็นรูปแบบและเป็นตัวอย่างของ “การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยมีชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ” ที่ได้ผลอย่างดียิ่งของประเทศไทย สามารถนำไปประยุกต์เพื่อใช้เป็นต้นแบบสำหรับการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนได้ บ้านขุนแม่รวมจะเป็นลักษณะแบบที่ 1

2. พื้นที่ทำกินแบบไร่หมุนเวียนที่เป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนร่วมกับกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล (แผนภูมิที่ 4.5 และ 4.6) พบเห็นในหมู่บ้านของกระเหรี่ยงที่หมู่บ้านมีอายุการตั้งน้อยกว่าไร่หมุนเวียนที่พื้นที่ทำกินส่วนหนึ่งที่ชุมชนเป็นกรรมสิทธิ์เหนือพื้นที่ หรือมีชุมชนร่วมกันเป็นเจ้าของ ผู้ทำกินในพื้นที่ต้องได้รับการยินยอมจากชุมชนก่อน ในทางปฏิบัติแล้วผู้ที่เคยทำการเกษตรมาก่อนจะมีการยอมรับโดยปริยายว่า มีสิทธิ์ในการทำการเกษตรเหนือพื้นที่แห่งนั้น ผู้อื่นที่จะเข้ามาทำการเกษตรในพื้นที่แห่งนี้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากผู้ที่เคยทำการเกษตร

มาก่อนและจะต้องได้รับจากชุมชนอีกด้วย ไม่มีการซื้อขายพื้นที่ไร้หมุนเวียนอื่นจะเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนแล้ว ไร้หมุนเวียนอื่นจะเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ที่เคยบุกเบิกทำกินใน พื้นที่มาก่อน เป็นพื้นที่ที่อยู่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป และเป็นแปลงเล็ก ๆ ที่มีผู้ที่ทำการเกษตรร่วมกันก็ได้ สิทธิการถือครองเหนือพื้นที่แบบนี้ ชาวบ้านกะเหรี่ยงในจังหวัดภาคเหนือตอนบนและตอนล่าง ถือว่าผู้ที่เคยถือครองทำการเกษตรมาก่อน ไม่มีสิทธิ์เหนือพื้นที่แบบนี้หลังจากที่ได้ทิ้งให้พื้นที่ที่มีการพักตัว แต่โดยทางปฏิบัติแล้วจะมีการยอมรับสิทธิ์ถือครองในพื้นที่แบบนี้เหมือนกัน ว่าใครเคยทำมาก่อน พื้นที่ไร้หมุนเวียนแบบนี้พบว่ามีการซื้อขายเหมือนกัน ตามความพอใจของผู้ที่เคยประกาศเป็นเจ้าของ และมีสิทธิในการกำหนด การเข้ามาทำกิน อาจจะมีเพียง 1 แปลง หรือ 2 แปลง หรือ 3 แปลง แล้วแต่ความยืนยาวของอายุ การก่อตั้งชุมชน ซึ่งก็คือถ้าชุมชนมีอายุการจัดตั้งชุมชนนาน ๆ ชุมชนก็จะมีพื้นที่ที่เป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชน

ไร้หมุนเวียนตามลักษณะการใช้ประโยชน์ที่กล่าวถึงมาแล้วข้างต้นสามารถจำแนกออกได้ตามลักษณะของการใช้ประโยชน์ที่ดินของชาวบ้านแต่ละเผ่าที่ถือปฏิบัติอยู่จนกลายเป็นจารีตประเพณีของการเกษตรดังนี้

1. ใช้ประโยชน์หนึ่งปีแล้วทิ้งให้พื้นที่พักตัว เป็นไร้หมุนเวียนที่มีการใช้ประโยชน์ในพื้นที่เพื่อปลูกพืช เป็นเวลาเพียง 1 ปี แล้วจึงทิ้งให้พื้นที่พักตัวเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ดิน ระยะเวลาของการพักตัวของพื้นที่ตั้งแต่ 5-10 ปี โดยไร้หมุนเวียนที่มีพื้นที่เป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชน มีการพักตัวเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ดินนานที่สุด 10 ปี ไร้หมุนเวียนที่มีลักษณะนี้ได้แก่

ไร้หมุนเวียนที่มีพื้นที่เป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชน ได้แก่ ไร้หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยงจังหวัดเชียงใหม่และแม่ฮ่องสอน ที่ตั้งชุมชนมานานนับร้อย ๆ ปี

ไร้หมุนเวียนที่มีพื้นที่เป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนส่วนหนึ่ง และเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลอีกส่วนหนึ่ง ได้แก่ ไร้หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยงในจังหวัดเชียงใหม่ และแม่ฮ่องสอน ที่ตั้งชุมชนไม่นานเท่ากลุ่มที่ทำไร้หมุนเวียน ที่มีพื้นที่เป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชน

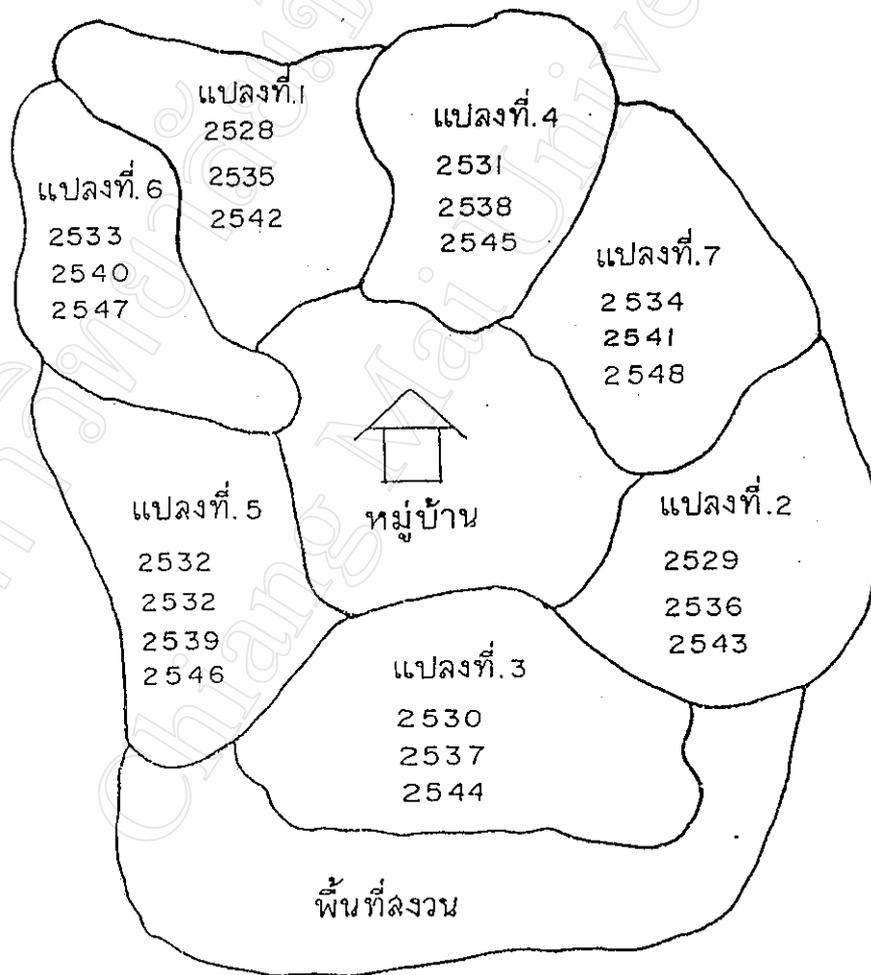
2. ใช้ประโยชน์ที่ดินนานกว่า 1 ปี ติดต่อกันแล้วทิ้งให้พื้นที่พักตัว เป็นไร้หมุนเวียนที่มีการใช้ประโยชน์ในพื้นที่เพื่อปลูกพืช เป็นเวลา 1 ปี ติดต่อกัน แล้วจึงทิ้งให้พื้นที่พักตัวเพื่อ

เพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้เกิดขึ้น แล้วจึงหวนกลับมาใช้ประโยชน์พื้นที่อีกครั้งหนึ่ง ระยะเวลาของการพักตัวของพื้นที่มีตั้งแต่ 5-7 ปี

ในด้านระยะเวลาในการใช้ประโยชน์พื้นที่แล้วยังแตกต่างออกไปทางด้านการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบอื่น ๆ อีกด้วย โดยพวกกะเหรี่ยงนอกจากจะมีการทำเกษตรแบบไร่หมุนเวียนแล้ว ยังมีการทำนาแบบขั้นบันไดในพื้นที่ที่มีความลาดชัน และโดยที่การบุกเบิกพื้นที่ให้เป็นนาทำโดยใช้แรงงานในครัวเรือนหรือโดยใช้การว่าจ้าง ตามพลังเศรษฐกิจที่มีอยู่พื้นที่นาถือได้ว่าเป็นกรรมสิทธิ์ของครัวเรือนที่ประกอบการเกษตรแบบนี้ อาจจะได้รับอิทธิพลมาจากคนคนเมือง ตำนานของภาคเหนือกล่าวว่า เป็นผู้ที่อยู่ในพื้นที่บริเวณนี้มาก่อนคนไทยนั้น จากปรากฏการณ์ที่คนเมืองส่วนใหญ่ในภาคเหนือ ไม่มีการทำนาขั้นบันไดขึ้นมาด้วยตนเอง เมื่อพวกเขาถูกคนไทยที่มีวัฒนธรรมที่สูงกว่า หลังไหลเข้ามาแทนที่พวกเขาในพื้นที่ราบจนพวกเขาต้องอพยพขึ้นไปอยู่บนภูเขา อย่างไรก็ตามก็ตีข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องนี้ยังไม่มีข้อมูล

แผนภูมิที่ 4.4

แผนภูมิภาพแสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบไร่มุมนเวียน
พื้นที่ทำกินเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชน (กะเหรี่ยง)

ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ 1 ปี แล้วทิ้งให้พื้นที่พักตัว

ที่มา : วิทยาการพื้นบ้าน - การเกษตรแบบตัดฟันโค่นเผาบนพื้นที่สูง สถาบันวิจัยชาวเขา

คำอธิบายประกอบแผนภูมิที่ 4.4

แสดงพื้นที่ทำกินตามลำดับการหมุนเวียนการใช้ประโยชน์พื้นที่ชุมชน ซึ่งมีพื้นที่ทำกินจำนวน 7 แปลง และพื้นที่ทั้งหมดเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนส่วนรวม โดยในปีที่ 1 ชุมชน โดยความเห็นชอบร่วมกันของผู้ที่อยู่ในชุมชนจะเป็นผู้กำหนดการเข้าทำกินในพื้นที่ทำกินให้แก่สมาชิกในแปลง (1) ในปีที่ 2 ชุมชนก็จะกำหนดการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ให้แก่ผู้อยู่ร่วมชุมชนในแปลงที่ (2) และปีต่อ ๆ ไปการเข้ามาทำกินในพื้นที่จะถูกชุมชนกำหนดให้เข้าทำกินตามลำดับหมายเลข จนกว่าจะครบพื้นที่ที่ชุมชนมีอยู่ทั้งหมด (ตามตัวอย่างมี 7 พื้นที่) และในปีที่ 8 ชุมชนก็จะเริ่มหมุนกลับมาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทำกินแปลงที่ (1) อีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ได้ทิ้งไว้พื้นที่มีการพักตัวเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่พื้นที่ที่เคยถูกใช้ประโยชน์เป็นเวลา 6 ปี และจะใช้วิธีทำกินในลักษณะเช่นนี้หมุนเวียนต่อไปจนครบแปลงที่ (7) แล้วหมุนกลับมาเริ่มทำกินในพื้นที่แปลงที่ (1) ใหม่อีกไม่มีที่สิ้นสุด โดยไม่มีการอพยพโยกย้าย ชุมชน

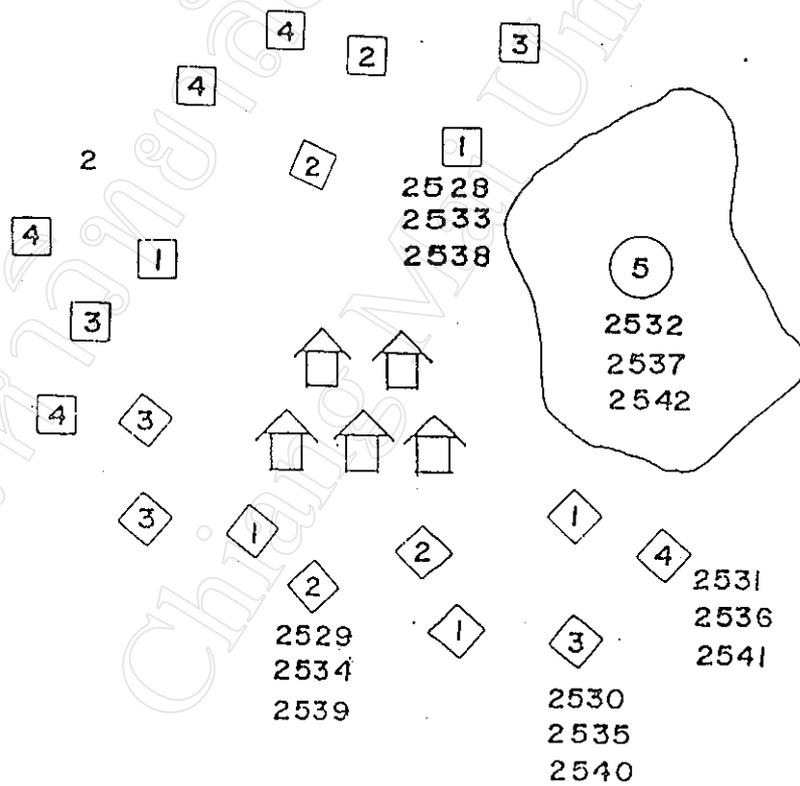
สำหรับพื้นที่สงวนของชุมชน ปกติจะมีข้อห้ามการใช้ประโยชน์เพื่อประกอบการเกษตรในพื้นที่แห่งนี้ แต่จะอนุญาตให้ผู้อยู่ร่วมชุมชนไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่สงวนแห่งนี้ได้ เช่น การเก็บหาของป่า สมุนไพร อาหาร วัสดุสำหรับก่อสร้าง อย่างไรก็ตามพื้นที่สงวนของชุมชน ในกรณีที่บุคคลที่แยกครอบครัวมาตั้งใหม่และไม่มีที่ทำกินจริง ๆ ชุมชนก็จะอนุญาตให้บุคคลผู้นั้นเข้าทำกินในพื้นที่ที่สงวนไว้เป็นการครั้งคราว ตามความจำเป็น

ชุมชนที่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินในลักษณะนี้ได้แก่ ชนเผ่ากะเหรี่ยง ในบางหมู่บ้านของจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่มีประวัติการจัดตั้งชุมชนมาเป็นเวลานานหลายร้อยปี จนชุมชนสามารถจัดการเกี่ยวกับระบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดในแง่ของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ

พื้นที่ทำกินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนที่กล่าวมานี้ห้ามซื้อขายเด็ดขาด แต่จะไม่ห้ามการสืบทอดทางมรดก ซึ่งในชุมชนบ้านขุนแม่รวมจะใช้ระบบแบบนี้อยู่มาก

แผนภูมิที่ 4.5

แผนภูมิภาพแสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบไร่มนเวียน
พื้นที่ทำกินเป็นของชุมชนและของส่วนบุคคล (กะเหรี่ยง)

ใช้ประโยชน์ในพื้นที่เพียง 1 ปี แล้วทิ้งไว้พื้นที่ฟักตัว

ที่มา : วิทยาการพื้นฐาน การเกษตรแบบตัดฟันโค่นเผาบนพื้นที่สูง สถาบันวิจัยชาวเขา

คำอธิบายประกอบแผนภูมิที่ 4.5

พื้นที่มีตัวเลขกำกับอยู่ แสดงถึงพื้นที่ที่ใช้ทำกินตามลำดับการหมุนเวียนของแต่ละครัวเรือน โดยในปีที่ 1 ทุกหลังคาเรือนจะทำกินในพื้นที่ที่เป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง พื้นที่ (1) ในปีที่ 2 ทำกินในพื้นที่ (2) หมุนเวียนไปจนครบพื้นที่ทำกินทั้งหมด (4 พื้นที่) สำหรับปีที่ 5 ชุมชน ส่วนรวมเป็นผู้กำหนดให้ทุกครัวเรือนในชุมชนเข้าไปทำกินในพื้นที่แปลงที่ (5) ร่วมกัน เนื่องจากพื้นที่แปลงนี้เป็นพื้นที่ที่เป็นกรรมสิทธิ์ของร่วมของชุมชน และในปีที่ 6 ทุกครอบครัวก็จะกลับมาเริ่มทำกินในแปลงที่ (1) ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง อีกครั้งหนึ่ง หมุนเวียนไปตามลำดับ โดยจะไม่มีการอพยพโยกย้ายชุมชนตามปกติจะมีการใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกเพียง 1 ปี แล้วทิ้งให้มีการพักตัว เพื่อความอุดมสมบูรณ์ให้แก่พื้นที่ที่เคยใช้ประโยชน์ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ตามความเหมาะสมของพื้นที่และสภาพแวดล้อม

พื้นที่ทำกินเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ชุมชนโดยส่วนรวมจะเป็นผู้กำหนดว่าจะเข้าทำกินในพื้นที่เมื่อใด ส่วนพื้นที่ที่เป็นกรรมสิทธิ์ของส่วนบุคคล ผู้ที่มีสิทธิ์ครองตามจารีตประเพณี จะเป็นผู้กำหนดเองว่าจะเข้าทำกินในพื้นที่แปลงไหน เมื่อใด

การใช้ประโยชน์ที่ดินในลักษณะนี้ เป็นรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงในภาคเหนือที่ชุมชนได้ก่อตั้งมาไม่นาน ที่จะทำให้ชุมชนสามารถจัดการเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดิน ในรูปแบบที่ที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน (แผนภูมิ 4.4)

พื้นที่ทำกินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของส่วนบุคคล ผู้มีสิทธิ์ถือครองตามจารีตประเพณีสามารถนำไปซื้อขายได้ (ถ้ามีความจำเป็น) แต่พื้นที่ทำกินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนที่กล่าวมานี้ ห้ามการซื้อขายอย่างเด็ดขาด และจะไม่ห้ามการสืบทอดมรดกซึ่งในชุมชนบ้านขุนแม่รวมเริ่มมีการนำมาใช้ ในขณะที่เกิดการเพิ่มของประชากรและที่ดินจำกัด ซึ่งกำลังมีการรักษาหรือกันอยู่

คำอธิบายประกอบแผนภูมิที่ 4.6

พื้นที่ที่มีตัวเลขกำกับอยู่ แสดงถึงพื้นที่ทำกินตามลำดับการหมุนเวียนของแต่ละครัวเรือน โดยในปีที่ 1 จะเข้าทำกินในพื้นที่แปลง (1) และปีที่ 2 ทำกินในพื้นที่แปลง (2) ในปีที่ 3 จะเข้าทำกินในพื้นที่ต่อไปจนครบพื้นที่ 5 แปลง ในปีที่ 6 จึงหมุนเวียนกลับมาทำกินในแปลงที่ (1) อีกครั้งหนึ่ง หมุนเวียนใช้ประโยชน์พื้นที่ในลักษณะนี้ไม่มีที่สิ้นสุด

การเข้าทำกินในพื้นที่ที่เป็นกรรมสิทธิ์ของส่วนบุคคลผู้มีสิทธิถือครองตามจารีตประเพณีจะเป็นผู้กำหนดด้วยตนเองว่าจะเข้าทำกินในพื้นที่แปลงไหนเมื่อใด ซึ่งปกติจะมีการใช้ประโยชน์เพื่อการเพาะปลูกเพียง 1 ปี แล้วทิ้งให้พื้นที่มีการพักตัวเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่พื้นที่ที่เคยถูกใช้ประโยชน์ชั่วระยะเวลาหนึ่งตามความเหมาะสมของพื้นที่และสภาพแวดล้อม

การใช้ประโยชน์ที่ดินในลักษณะนี้ เป็นรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงในภาคเหนือที่ชุมชนได้ก่อตั้งมาไม่นาน ที่จะทำให้ชุมชนสามารถจัดการเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดิน ในรูปแบบที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน (แผนภูมิ 4.4)

พื้นที่ทำกินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของส่วนบุคคลตามลักษณะที่กล่าวมานี้ ผู้มีสิทธิถือครองตามจารีตประเพณี สามารถนำไปซื้อขายได้ (ถ้ามีความจำเป็น) แต่ต้องได้รับความเห็นชอบจากผู้อาวุโสในชุมชน

หมายเหตุ การทำกินตามแผนภูมิ 4.4- 4.6 สภาพของป่าไม้ภายหลังที่ได้มีการทิ้งให้พื้นที่มีการพักตัวชั่วระยะเวลาหนึ่งแล้ว พื้นที่ที่ถูกทิ้งให้มีการพักตัวจะมีสภาพป่าเป็นป่าไม้ประเภท “ป่าทุติยภูมิ”

ชาวกะเหรี่ยงคิดว่าดินคือแผ่นดินแม่ผู้ให้กำเนิดชีวิตและชุมชน เป็นที่อยู่ของบรรพบุรุษที่ตายไป การอนุรักษ์การใช้ การพิทักษ์ จึงเป็นเรื่องที่ต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ข้อห้ามและสำนึกต่อบุญบาป หรือต่อ “ผี” บรรพบุรุษ

ทรัพยากรน้ำ บ้านขุนแม่รวมมีแม่น้ำสองสายไหลผ่านหมู่บ้าน คือลำห้วยโป่งกาไหลออกจากดอยโป่งกาทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านผ่านทางทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออก บรรจบแม่น้ำแม่รวมที่ท้ายหมู่บ้าน น้ำขุนแม่รวมไหลจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือไหลลงสู่ทิศ

ตะวันออกของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นแม่น้ำสายใหญ่ ที่ชาวบ้านใช้ผลิตการเกษตรนาขั้นบันได ของหมู่บ้านไหลไปรวมน้ำจากลำห้วยโป่งกาแล้วนำไปผลิตโรงไฟฟ้าพลังน้ำใกล้บ้านแอะอะ จากการศึกษาพบว่าชาวบ้านได้จัดการน้ำสองสายต่างกัน น้ำจากคอยโป่งกาเป็นคอยอนุรักษ์ต้นน้ำ สำหรับบริโภค อุปโภค (ดื่มกิน ประกอบอาหาร อาบชำระร่างกาย ซักเสื้อผ้า นำไปประกอบพิธีกรรม ฯลฯ) ต้นน้ำเป็นที่เลี้ยง “ผี” ต้นน้ำเป็นคอยศักดิ์สิทธิ์ คอยต้องห้าม ทุกปีจะมีการทำพิธีขนหินขึ้นไปก่อเจดีย์ (ธาตุหิน) แล้วทำพิธี โดยหามนำเครื่องดองของเมา (เหล้า) ขึ้นไป เช่น ไหว้จะใช้เฉพาะรูปเทียนและอาหารคาวหวานเท่านั้น น้ำขุนแม่รวมจากเทือกเขาคอยโป่งกา ส่วนน้ำจากคอยแม่สุริน (แม่รวม) เป็นน้ำสำหรับผลิตการเกษตรกรรมและผลิตกำลังกระแสไฟฟ้าพลังน้ำ เป็นที่หาสัตว์น้ำ หอย ปู ปลา เต่า น้ำ มาทำอาหารเลี้ยงครอบครัว มีการเลี้ยงผีสายทุกปีเพื่อให้เป็นที่อาศัยสัตว์น้ำนำมาประกอบอาหารเลี้ยงคนในชุมชน

การจัดทรัพยากรป่าและใช้ประโยชน์จากป่า ที่ทำกินของชุมชนบ้านแม่รวมมีพื้นที่ป่าชุมชนป่าอนุรักษ์ร้อยละ 56.09 ป่าที่ทำกินและอยู่อาศัยร้อยละ 43.91 โดยภาพรวมได้จำแนกป่ารอบบริเวณหมู่บ้านไว้ 3 ประเภท คือ

1. ป่าอนุรักษ์ ได้แก่ ป่าต้นน้ำ ลำธาร ป่าชันน้ำ ป่าพิธีกรรม – ป่าช้า – ป่าน้ำผุด ป่าชนิดนี้ห้ามล่าสัตว์ ตัดต้นไม้ แต่เก็บพินได้
2. ป่าใช้สอย ป่าชนิดนี้สามารถนำมาใช้และการล่าสัตว์เพื่อเป็นอาหารได้ ป่าชนิดนี้เรียกว่าป่าชุมชน
3. พื้นที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย คือพื้นที่ทำไร่ทำนา สร้างบ้านเรือนและประกอบอาชีพ

จากการสัมภาษณ์ คุณตฤณ จรูญพูนมงคล ซึ่งนำผู้วิจัยขึ้นไปที่บ้านคอยโป่งกา พร้อมกับคณะกรรมการหมู่บ้านขุนแม่รวมบอกว่า บนคอยลูกนี้มีความชื้นและอุดมสมบูรณ์คล้ายป่าดงอินทนนท์ ดินเปียกชุ่มอยู่เสมอ มีน้ำผุดขึ้นมาแล้วซึมไหลลงเป็นลำธารเล็ก ๆ หลายแห่ง ป่าชนิดนี้มีผีคุมมากจึงไม่มีใครกล้าขึ้นมาตอนกลางคืน หรือเข้าไปล่าสัตว์เป็นอาหาร เป็นป่าอนุรักษ์ขั้นเด็ดขาดของหมู่บ้าน (ปัจจุบันมีการปรับตั้งแต่ 10,000 บาท ขึ้นไป) การทำพิธีกรรมของหมู่บ้านจะเริ่มจากคอยลูกนี้ ทั้งนี้มีความเชื่อว่าป่าเป็นการสืบสานกับบรรพบุรุษ

ที่ตายไป เป็นปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิตให้คนในหมู่บ้านรักใคร่ สัมครสมานสามัคคี ช่วยเหลือ
เกื้อกูลกันในหมู่บ้าน ทำให้คนในหมู่บ้านไม่ทำผิดประเพณีชาวบ้านจะอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข

ตาราง 4.7 แสดงจำนวนประชากรแยกตามช่วงอายุ

ช่วงอายุ	จำนวนประชากร		
	ทั้งหมด (คน)	ชาย(คน)	หญิง(คน)
แรกเกิด- 1 ปี	13	5	8
2 ปี – 5 ปี	53	32	21
6 ปี – 12 ปี	88	51	37
13 ปี – 15 ปี	53	25	28
16 ปี – 18 ปี	57	29	28
19 ปี – 50 ปี	194	98	96
51 ปี – 60 ปี	146	68	78
มากกว่า 60 ปีขึ้นไป	123	53	70
รวมทั้งหมด	728	361	367

ที่มา : จากผลรวมของข้อมูล จปฐ.1 หน้า 6 ของทุกครัวเรือน (เฉพาะปีที่สำรวจ) สำนักพัฒนา
ชุมชนอำเภอแม่แจ่ม 2539

ประชากร และโครงสร้างประชากร

จำนวนประชากรของหมู่บ้านขุนรวม จากข้อมูล กชช.2ค ปี 2538-2539 ของสำนัก
งานพัฒนาชุมชนอำเภอแม่แจ่มมี 728 คน เป็นชาย 361 คน เป็นหญิง 367 คน 93 ครัวเรือน 115
ครอบครัว (ตารางที่ 4.7)

จากการศึกษาชาติพันธุ์ของอำเภอแม่แจ่ม 2538 พบว่ามีชนเผ่าพื้นเมืองร้อยละ 53.74 ชนเผ่าปกากะญอ (กะเหรี่ยง)ร้อยละ 40.56 ชนเผ่าลัวะร้อยละ 2.82 ชนเผ่าม้งร้อยละ 2.54 ชนเผ่าลีซอร้อยละ 0.34 (บรรยายสรุปอำเภอแม่แจ่ม : สำนักงานอำเภอแม่แจ่ม ปี 2537 หน้า 4)

ชนเผ่าปกากะญอ มีมากเป็นอันดับที่ 2 รองจากชนเผ่าพื้นเมือง จะเห็นถึงโครงสร้างของชนเผ่าปกากะญอ ของบ้านขุนแม่รวมเป็นหมู่บ้านที่ใหญ่โตอยู่บนหุบเขาถนนธงชัยกลางแถบนี้

ทางด้านกรนับถือศาสนา จำนวน 93 หลังคาเรือน นับถือพุทธศาสนา 92 หลังคาเรือน ศาสนาคริสต์ 1 หลังคาเรือน ซึ่งจะได้รับยกเว้นไม่ต้องเข้าร่วมพิธีกรรมของหมู่บ้าน เนื่องจากฝ่ายชายนับถือศาสนาคริสต์และเป็นปกากะญออยู่ต่างหมู่บ้านและมาแต่งงานหญิงสาวบ้านขุนแม่รวม ทางคณะกรรมการหมู่บ้านต้องอนุโลมในการเข้าร่วมพิธีกรรมของหมู่บ้าน

องค์ประกอบพื้นฐานของหมู่บ้านขุนแม่รวม นอกจากบ้านก็มีขี้ช้าง สร้างไว้บนหัวที่นอน ถือเป็นของสูงของหมู่บ้าน คอกสัตว์และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ (ดอยโป่งกา) บ้านยกพื้นมีได้สูง เตาไฟในบ้านห้ามเหยียบเป็นอันขาด

สังคมในหมู่บ้าน มีความผูกพันกับครอบครัวและกตัญญูต่อบิดามารดาเป็นแน่นแฟ้น หัวหน้าครอบครัวมีความรับผิดชอบทุกด้าน เป็นสถาบันทางสังคมเศรษฐกิจ การผลิต การศึกษา เพศ พิธีกรรมทางศาสนา และการพักผ่อนหย่อนใจ หัวหน้าครอบครัวได้รับการเคารพและเป็นใหญ่ในกิจกรรมต่างๆ ของครอบครัว ซึ่งระบบครอบครัวเป็นครอบครัวเดี่ยว ยึดสามีเดี่ยวภรรยาเดี่ยว

หมู่บ้านขุนแม่รวม มีการปกครองแบบอิสระมีขึ้นต่อหมู่บ้านอื่น มีหัวหน้าเป็นผู้ปกครอง ซึ่งประกอบไปด้วยหัวหน้าหมู่บ้าน (ฮีโซ) ซึ่ง ฮี แปลว่า หมู่บ้าน โซ แปลว่า หัว (ประวิตร โภธิอาสน์ อ้างในกระหรีงสะกอ 2536, หน้า 35) และผู้อาวุโสหมู่บ้านเป็นที่ปรึกษาทำหน้าที่รับผิดชอบความสงบเรียบร้อยในชุมชน ระดับหมู่บ้านมีการร่วมมือกันทั้งหมู่บ้าน ปัจจุบันถึงแม้จะมีผู้ใหญ่บ้านก็ตาม แต่บทบาทผู้ใหญ่บ้านตามที่สอบถามคนในชุมชนจะเห็นว่าทำหน้าที่เป็นผู้สื่อข่าวจากโลกภายนอก เข้าสู่หมู่บ้านเท่านั้น เพราะระบบสังคมปกากะญออยู่อย่างสงบสุขนั้นยังยอมรับบทบาทของฮีโซ อยู่

การปกครองของหมู่บ้านขุนแม่รวม มีผู้นำที่ชาวบ้านเรียกว่า ฮีโซ่ ซึ่งสืบทอดตำแหน่งตามบรรพบุรุษฝ่ายสายบิดามิบบทบาทที่จะกล่าวในตอนต่อไป

การทำมาหากินของบ้านแม่รวมมีลักษณะการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองและครอบครัวเท่านั้น รายได้ส่วนมากมาจากภาคนอกการเกษตร เช่น การเลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชไร่ (ข้าวโพด, พริก, มะเขือเทศ) ลักษณะทำไร่เลื่อนลอย ในด้านความเชื่อ ชาวบ้านขุนแม่รวมยึดมั่นเกี่ยวกับเรื่องวิญญาณมาก นับถือผี ศาลผี ถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้านมาก ห้ามผู้หญิงเข้าไปที่ศาลผี การเลี้ยงผีต่างๆ เช่น ผีประจำตระกูล ผีต้นน้ำ ผีฝ่าย จะห้ามผู้หญิงเข้าร่วมเด็ดขาด ศาสนาผีถือเป็นเรื่องปัจจุบัน ศาสนาพุทธ คริสต์เป็นเรื่องอนาคต

ในด้านการแต่งกายจากการสังเกตและสอบถามแบบไม่เป็นทางการ จะพบว่าเด็กหญิงและสาวโสดจะสวมชุดยาวคลุมเท้า ทรงกระบอกสี่ขา แต่งด้วยผ้าฝ้ายสลักสีทอยก นิยมสะพายย่ามและโผกศีรษะ หญิงที่แต่งงานแล้วจะสวมเสื้อทรงกระบอกด้วยาวคลุมถึงสะโพกสีดำ ปีกชายด้วยลูกเดือย สวมผ้าถุง ลายพันตัว พื้นสีแดงสลักดำ ส่วนเด็กชายและผู้ชายส่วนมากจะใส่เสื้อผ้าสีแดง สลักขาว ทรงรูปตัววี สวมกางเกงสีดำ ปัจจุบันกางเกงสีอะไรก็ได้ ชื้อมาใส่เองแต่สัญลักษณ์ของเสื้อจะยังคงอยู่

ในด้านประชากรอัตราการเกิดและการเพิ่มจำนวนประชากร จากข้อมูล จปฐ. 1 ปี 2539 มีเด็กเกิดใหม่ถึง 13 คน 13 ครอบครัว คิดเฉลี่ยร้อยละ 11.31 ต่อครอบครัว แสดงถึงประชากรลดลงจากในปี 2538 ถึง 3 คน ปี 2538 มีเด็กเกิดใหม่ 16 คน

ความสัมพันธ์ทางระบบเครือญาติในบ้านขุนแม่รวม โดยทั่วไปแล้วจะมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติอยู่ในระดับสูงและแน่นแฟ้น อาศัยเงื่อนไขที่ว่าผู้คนที่นี่อาศัยตั้งแต่บรรพบุรุษรุ่นแรกส่วนใหญ่มาจากตระกูลเดียวกัน และอพยพมาจากที่แห่งเดียวกัน ความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์เดียวกัน บ้านขุนแม่รวมมีบรรพบุรุษที่อพยพมาจากที่เดียวกัน มีชาติพันธุ์ปกากะญอเผ่าสะกอเหมือนกัน ทำให้มีสายสัมพันธ์ความเป็นพวกพ้องที่มีลักษณะของวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม ประเพณีที่คล้ายคลึงกันและปฏิบัติสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน เดิมบ้านขุนแม่รวมมีครอบครัวอยู่ 5 ครอบครัวที่มาตั้งรกรากก่อนจะเริ่มมาเป็นหมู่บ้าน และใน 5 ครอบครัวนี้จะมีการแต่งงานในระหว่าง 5 ครอบครัวจนเพิ่มประชากรและมีการตั้งเป็นหมู่บ้าน แต่ยังไม่มียานสกุท หัวหน้าแต่ละครอบครัวจึงได้ไปขอตั้งนามสกุท จากทางอำเภอแม่แจ่มตามลำดับต้นตระกูลของตน ปัจจุบันมีตระกูลใหญ่ ๆ อยู่ 5 ตระกูลคือ

1. ตระกูลเลิศดำเนิน	มีทั้งหมด 8 ครอบครัว 27 ครัวเรือน
2. ตระกูลวุฒิเจริญการ	มีทั้งหมด 7 ครอบครัว 15 ครัวเรือน
3. ตระกูลบรรณาพร	มีทั้งหมด 5 ครอบครัว 12 ครัวเรือน
4. ตระกูลเจริญตามปัญญา	มีทั้งหมด 5 ครอบครัว 9 ครัวเรือน
5. ตระกูลเจริญพุดมมงคล	มีทั้งหมด 5 ครอบครัว 8 ครัวเรือน

ตระกูลดังกล่าวถือว่าเป็นต้นตระกูลของบ้านขุนแม่รวม นอกนั้นเป็นตระกูลจากบ้านอื่นที่เข้ามาแต่งงานกับตระกูลทั้ง 5 ตระกูลนี้

ระบบเครือญาติก่อให้เกิดภาวะผู้นำต่างๆ ขึ้นในชุมชน เช่น กรณีพ่อลุงจ่อหละเลิศดำเนิน อดีตผู้ใหญ่บ้านที่มีความสามารถอีกทั้งสังเกตว่าคนในชุมชนส่วนใหญ่นามสกุลเลิศดำเนิน มากที่สุด ซึ่งผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันก็เป็นบุตรเขย คุณครูเพชร อุทาปา ก็เป็นบุตรเขยในตระกูลนี้ และคุณครูเพชร อุทาปา ก็ได้ตั้งโรงเรียนขนาดกลางขึ้นในหมู่บ้านแห่งนี้เป็นโรงเรียน ทำให้การค้าข้าวด้วยครก (ข้าวซ้อมมือ) ลดน้อยลงไป

บ้านขุนแม่รวมมีการปกครองหมู่บ้านเช่นเดียวกับหมู่บ้านทั่วไป คือมีคณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) ทำหน้าที่ในการปกครอง และพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งผู้ใหญ่บ้าน (พ่อหลวง) จะเป็นประธาน กม. โดยตำแหน่ง ในปี 2538 – 2539 มีพ่อหลวง สุทิน เลิศดำเนิน เป็นประธาน กม.

4.2 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

ประมาณร้อยกว่าปีมาแล้ว ได้มีชนเผ่าปกากะญอจำนวน 5 ครอบครัว โดยการนำของแสนแซ่ ซึ่งเป็นหัวหน้าได้อพยพมาจากจังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้มาตั้งหมู่บ้านที่ขุนห้วยแห่งนี้ และได้แพร่ขยายมาจนถึงปัจจุบันนี้ โดยแสนแซ่เป็นผู้นำทางพิธีกรรม หรือหัวหน้าชนเผ่า ซึ่งพวกกะเหรี่ยงเรียกว่า “ฮีโง” แปลว่า “หัวของหมู่บ้าน” ซึ่งทำหน้าที่ปกครองหมู่บ้านทางพิธีกรรมและการตัดสินใจต่าง ๆ บ้านขุนแม่รวมมีฮีโงจำนวน 5 รุ่นด้วยกัน รุ่นที่หนึ่งชื่อแสนแซ่ รุ่นที่สองชื่อ ประแจมุ รุ่นที่สามชื่อ พะแค รุ่นที่สี่ มีสองคนคือ โป่งกา และจ่อหละ (โป่งกา มีลูกชายแต่ไปแต่งงานที่หมู่บ้านอื่น เมื่อโป่งกาเสียชีวิตจึงได้แต่งตั้งน้องชายคือจ่อหละทำหน้าที่แทน) รุ่นที่ห้าคือ เปอะแซ่ (คนปัจจุบัน) การตั้งฮีโง (หัวหน้าของหมู่บ้าน) นั้นเป็นการตั้งจากตระกูลเดียวกัน คือลูกชายของแสนแซ่ชื่อ ปอแจมุ และปอแจเซอก็เลือกเอา

ปอแจ่มเป็นฮีโร่ พระแคะ เป็นลูกชายของปอแจ่ม ส่วนโป่งกาเป็นลูกชายของพระแคะ และคนปัจจุบันเป็นลูกชายของจ่อหละ คนที่จะเป็นฮีโร่ได้ต้องทดลองทำหน้าที่ครบสามปี จึงจะเป็นที่ยอมรับจากชนเผ่าปกากะญอให้เป็นฮีโร่ที่แท้จริงต่อไป เมื่อรวมอายุฮีโร่ทั้งห้ารุ่นแล้วรวมร้อยกว่าปี

การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในช่วงฮีโร่คนที่สี่ ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากราชการให้เป็นผู้ใหญ่บ้านอีกตำแหน่งหนึ่ง เพราะฉะนั้นการตั้งเป็นหมู่บ้านขุนแม่รวม หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านจันทร์ (ปัจจุบันแยกมาตั้งเป็นตำบลแม่แจ่มหลวง เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2539) จากการสนทนาพ่อลุงจ่อหละ เลิศคำเนิน พ่อหลวงสุทิน เลิศคำเนิน คุณโกวิท ก้องไตรภาคผู้ทรงคุณวุฒิประจำหมู่บ้านขุนแม่รวมของสภาตำบลแม่แจ่มหลวง คุณตฤณ จรูญพูนมงคล แพทย์ประจำตำบลแม่แจ่มหลวงได้สันนิษฐานว่า กงตั้งเป็นหมู่บ้านประมาณ พ.ศ. 2485 สมัยฮีโร่คนที่สี่คือโป่งกา เพราะโป่งกาได้รับการแต่งตั้งจากราชการให้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกของหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านคนแรกได้นำชาวบ้านขุนแม่รวม นำหินขึ้นไปบนยอดคดอยทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านไปสร้างธาตุหิน (เจดีย์หิน) เพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม และถือเป็นคดอยศักดิ์สิทธิ์ที่บวงสรวงต่อเกาะจ่าว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เผ่ากะเหรี่ยงนับถือและตั้งกฎหมายห้ามตัดไม้ทำลายป่า ลำตัวในภูเขาถูกนี้โดยมีการปรับใหม่เป็นพริก เกลือในอดีต ปัจจุบันปรับเป็นเงินตั้งแต่ 500-10,000 บาท เมื่อผู้ใหญ่บ้านคนนี้ได้สิ้นชีวิตลงพ่อลุงจ่อหละได้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนต่อไป ซึ่งถือว่าเป็นคนที่สองต่อจากโป่งกา จึงได้ตั้งชื่อคดอยลูกนี้ว่า “คดอยโป่งกา” เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งความเสียสละความดีงามของผู้ใหญ่บ้านคนแรก หลังจากพ่อลุงจ่อหละได้เป็นผู้ใหญ่บ้านจึงได้ขอตั้งนามสกุลว่า “เลิศคำเนิน” ถือว่านามสกุลแรกที่ได้มีขึ้นหลังจากเป็นหมู่บ้านเมื่อพ่อลุงจ่อหละ เกษียณอายุก็ได้มอบหมายให้ลูกเขยเป็นผู้ใหญ่บ้านสืบต่อมาด้วยความเห็นชอบของลูกบ้าน คือพ่อหลวง สุทิน (ลูก) เลิศคำเนินปัจจุบัน (พ.ศ. 2540) พ่อลุงจ่อหละ เลิศคำเนิน อายุได้ 89 ปี ส่วนลูกเขยพ่อหลวงสุทิน เลิศคำเนิน ปัจจุบันอายุ (พ.ศ. 2540) ได้ 44 ปี และได้ใช้นามสกุลของภรรยา ชาวกะเหรี่ยงจะใช้นามสกุลของภรรยา ซึ่งถือว่าในบ้านภรรยาเป็นใหญ่ การหย่าร้างไม่ค่อยมี (เชิดชาย เหล่าหล้า, หน้า 129)

หมู่บ้านปกากะญอที่ตั้งโดดเดี่ยวในหุบเขาไม่ค่อยได้ติดต่อกับโลกภายนอกเท่าใดนัก แต่ปัจจุบันหมู่บ้านขุนแม่รวมแห่งนี้ได้ติดต่อกับโลกภายนอกมากขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การติดต่อกับโลกภายนอกนี่เองเป็นมาแห่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน

การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดคือ ระบบเศรษฐกิจแบบใช้ของแลกเปลี่ยนมาเป็นระบบเศรษฐกิจแบบใช้สื่อกลาง ซึ่งคุณลุงจ้อหละบอกว่า เงินเป็นส่วนหนึ่งที่ขาดไม่ได้ในชีวิตของหมู่บ้านนี้ สมัยก่อนประมาณสี่สิบปีที่ผ่านมาเงินไม่ได้เป็นส่วนสำคัญในชีวิตของชาวบ้านเลย

สาเหตุประการแรก สิ่งที่ชาวบ้านผลิตเพื่อใช้ในพิธีกรรมหรือบริโภค เมื่อเหลือใช้ก็นำมาแลกเปลี่ยนสด เช่น ข้าวโพด พริก พืชไร่ต่างๆ เหล้า (สุรา) เป็นต้น มีคนภายนอกมาซื้อเป็นเงินสด ชาวบ้านก็ซื้อฝ้ายแดงฝ้ายดำมาถักทอเป็นเสื้อผ้าสำหรับนุ่งห่ม ซื้ออาหารที่เก็บไว้ได้นาน ๆ เช่น ปลาทุย แหนม ถั่วเน่าแผ่น (ถั่วเหลืองที่นำมาเมล็ดมาแช่ไว้หนึ่งคืน แล้วนำมาล้างน้ำเสร็จแล้วนำมาหนึ่งให้สุก แล้วนำมาโขลกให้ละเอียดแล้วนำมาทำเป็นแผ่น ๆ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณห้าเซนติเมตรแล้วนำไปตากให้แห้ง เวลาจะรับประทานก็นำไปปิ้งไฟให้สุก) ซึ่งเก็บไว้บริโภคได้หลายวัน

สาเหตุประการที่สอง เกิดจากเยาวชนที่ได้รับการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่หกในหมู่บ้านออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน เช่น แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ และจังหวัดใกล้เคียง แล้วนำเงินมาให้พ่อแม่เก็บไว้ ทำให้ปริมาณเงินในหมู่บ้านมีมาก

สาเหตุประการที่สาม การใช้เงินเป็นการแสดงสถานภาพมากขึ้นดังจะเห็นว่า สมัยก่อนมีโทรทัศน์ขาวดำ วิทยุ ประมาณ 2 เครื่อง ทั้งหมู่บ้าน คือบ้านของคุณครูเพชร อุทาปา และบ้านผู้ใหญ่บ้าน (คุณลุงจ้อหละ) จักรยานมีไม่กี่คัน รถจักรยานยนต์แทบไม่มี บ้านสร้างด้วยไม้ไผ่ ปัจจุบันใช้ไม้เนื้อแข็ง ไม้สน มีโทรทัศน์สี วิทยุหลายเครื่องแสดงถึงชาวบ้านมีเงินเพิ่มมากขึ้น

ส่วนของเดิมที่ยังคงอยู่เปลี่ยนไปบ้าง แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางรูปแบบมิได้เปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง เช่นระบบความเชื่อ ปรากฏว่ายังมีการอุปถัมภ์บำรุงวัดบ้าง แต่เป็นเพียงดอกไม้ รูปเทียน และอาหารการกินเท่านั้นยังไม่ถึงขั้นใช้เงิน ส่วนมากจะใช้แรงงานหาไม้เนื้อแข็งสร้างวัด การทำพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิญ่า ผีดั้นน้ำ ยังมีการเก็บข้าวสารเหล่าต่าง ๆ ไปให้ผู้ทำพิธีกรรมอยู่ มีประเพณีลงแขกในการทำไร่อยู่ การหาความบันเทิงยังอยู่ในพิธีกรรมระดับชุมชนอยู่ซึ่งระบบความเชื่อนี้ยังไม่เปลี่ยนแปลง

จากข้อมูล กชช.2ก.ปี 2538-39 และการเข้าไปศึกษาครั้งนี้จะเห็นว่า มีร้านค้าภายในหมู่บ้านอยู่ 3 แห่ง บ้านคุณลุงจ้อหละ บ้านคุณลุงสำโท วุฒิเจริญการ และบ้าน

อาจารย์ใหญ่เกียรติ สุทธาชัย ซึ่งแต่งงานอยู่กับชาวปกาเกอญอ โดยให้ภรรยาขายของซึ่งจะเห็นว่า ใช้เงินให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น หมู่บ้านหลายหลังคาเรือนสร้างส้วมซึม มีการซื้อ หัวส้วมจากภายนอกเข้ามาใช้ในหมู่บ้าน เขาชนในหมู่บ้านมีเงิน มีความรู้บ้าง แต่บางครั้งครอบครัวยังต้องใช้แรงงานเด็ก ไม่ค่อยให้เด็ก ๆ เรียนต่อในระดับมัธยมศึกษามากนัก

ผู้วิจัยได้ขึ้นไปเมื่อปี พ.ศ.2539 โดยอาศัยพักอยู่กับคุณครูเพชร อุทาปา เพราะเป็นช่วงโรงเรียนปิดเทอม และสัมภาษณ์อาจารย์ใหญ่ว่ามีเด็กนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ที่หกรเรียนต่อชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นบ้างไหม อาจารย์ใหญ่ตอบว่ามีบ้าง ที่ไม่เรียนต่อก็มี ถามว่า เพราะอะไร เพราะบางคนพ่อแม่อยากให้เรียนต่อ แต่ปู่ย่าตายายไม่ยอมให้เรียนต่อ บางคนปู่ย่าตายายให้เรียนต่อ แต่พ่อแม่ไม่ยอมให้เรียน ปี 2538 เด็กจบ ป.6 จำนวน 22 คน เรียนต่อ ม. 1 17 คน (ข้อมูล จปฐ.1 , 2539 หน้า 25-26) ส่วนมากเป็นเด็กผู้หญิง เด็กผู้ชายก็มีบ้าง เนื่องจาก ผู้ปกครองต้องการใช้แรงงานไปทำไร่ ทำสวน การเรียนต่อจะต้องไปเรียนไกลเช่นที่โรงเรียนแม่นาจร โรงเรียนแม่แจ่มวิทยา โรงเรียนกรมสามัญในอำเภอของ จังหวัดแม่ฮ่องสอน คือมีทางลัดป่าเขาเข้าไปถึงตัวจังหวัดแม่ฮ่องสอน แต่ปัจจุบันบ้านขุนแม่รวมได้เปิดเป็น โรงเรียนขยายโอกาสเปิดสอนชั้นมัธยมศึกษาปีที่หนึ่งแล้ว

ประการสุดท้ายผู้ใหญ่บ้านสุทิน เลิศดำเนิน พูดว่า สมัยเมื่อสิบปีก่อนไม่ค่อยมีข้าราชการในหมู่บ้านนัก แต่ปัจจุบันมีอาจารย์ใหญ่ มีครูในโรงเรียนมาแต่งงานกับหญิงสาวชาวปกาเกอญอ มีบ้านพักครู ทำให้มีข้าราชการอยู่ในหมู่บ้าน มีวิทยุ โทรทัศน์ มีเครื่องทำไฟขนาดเล็ก ทำให้ทุกคนได้เปิดโลกข่าวสารจากภายนอกมากขึ้น

บ้านขุนแม่รวมในปัจจุบันมีการพัฒนาโดยหน่วยงานของรัฐเข้าไปดำเนินการ จะเห็นได้จากการตั้งเจ้าหน้าที่ 4 กระทรวงหลักเข้ามาพัฒนา มีครู มีพัฒนากร เกษตรตำบล สาธารณสุขตำบล ผลการพัฒนาไม่ค่อยยืนยาวเพราะบุคคลเหล่านั้นเป็นข้าราชการ ซึ่งจะต้องย้ายออกไปจากชุมชน การพัฒนาจะหยุดชะงักและไม่สามารถดำเนินต่อไปได้ หากคนในชุมชนตระหนักว่าการพัฒนาชุมชนนั้นไม่ใช่หน้าที่ของคนในชุมชน

การพัฒนาที่เข้าไปในชุมชนบ้านขุนแม่รวมคือ ระบบการศึกษา คนในชุมชนมองว่าเป็นการสอนให้คนมองไกลตัว ขณะเดียวกันคนที่มีการศึกษาสูงก็จะผลักดันตัวออกไปนอก

ชุมชนไปปรับใช้คนข้างนอก เพราะการได้รับการศึกษาจะต้องมีงานประจำทำมาหากินด้วยเงินเดือน เพราะถ้าจบการศึกษาแล้วไม่มีงานทำคนในชุมชนจะมองว่าไม่ได้ประโยชน์

ระบบการพัฒนาที่ตามมาคือพัฒนากร ซึ่งจะเข้ามามีบทบาทสูงในด้านการพัฒนาหมู่บ้าน เข้ามาส่งเสริมอาชีพ การจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ซึ่งมีการจัดฝึกอบรมชาวบ้านในลักษณะที่เข้าใจกันว่าเป็นนโยบายของรัฐ ซึ่งสั่งตรงจากเบื้องบนแทบทั้งสิ้น มีการตัดถนนหนทาง การเลี้ยงไก่พันธุ์ต่างประเทศ กองทุนฉางข้าวกองทุนออมทรัพย์ซึ่งชาวบ้านแทบจะไม่ได้ออมเพราะไม่มีรายได้มาก เนื่องจากไม่มองพื้นฐานของระบบหมู่บ้านจากข้อมูล จปฐ. 1 (ปี 2539 หน้า 35) มีกลุ่มต่างๆ 38 คราวเรือน

ระบบอีกอย่างของการพัฒนาชุมชนคือ ระบบเกษตรตำบลที่เข้ามาแนะนำให้เปลี่ยนพันธุ์ข้าว พันธุ์พืชต่าง ๆ จากระบบการผลิตเพื่อยังชีพเป็นระบบผลิตเพื่อขาย มีการซื้อปุ๋ย สารเคมีเข้ามาปราบศัตรูพืช มีการแนะนำส่งเสริมปลูกพืชแต่ไม่มีตลาดรองรับ ถูกพ่อค้าคนกลางโกงไปมากมาย เพราะระบบการศึกษายังไม่ได้สอนในเรื่องกลโกงเพียงเพื่ออ่านออกเขียนได้ คิดเลขเป็นเท่านั้น

การพัฒนาอีกประเภทหนึ่งนั้น คือระบบสาธารณสุขชุมชนเขตภูเขาซึ่งยังไม่ส่งผลเท่าที่ควร เพราะความเชื่อของชนเผ่ายังเชื่อว่าการเจ็บไข้ได้ป่วยเป็นเรื่องของผีกระทำให้อ้างไปบนบานเลี้ยงผีป่า ผีบ้าน ผีบรรพบุรุษ ทุกอย่างขึ้นอยู่กับผี

การพัฒนาของชุมชนที่ผ่านมามีความสามารถที่จะสร้างองค์การของชุมชนให้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนามากนัก เนื่องจากติดระบบราชการที่ไม่ต้องการให้ชาวบ้านมีการคิดและรู้เท่าทัน การดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ราชการจึงถูกเจ้าหน้าที่ของรัฐแทรกแซงเป็นประจำ ซึ่งเอาตัวเองเป็นที่ตั้งเพราะเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้ามาจะปรับเปลี่ยนนโยบายในชุมชนตามความคิดเห็นของตัวเองเป็นหลัก ยิ่งพัฒนาคนในชุมชนยิ่งเห็นความแปลกแยกระหว่างชนชั้นยิ่งขึ้น ชนชั้นที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีจะได้เปรียบชนชั้นเศรษฐกิจที่ย่ำแย่เพราะในอดีตที่ผ่านมาชุมชนสามารถบริหารกิจการของชุมชนได้ด้วยตนเอง ตามระบอบประเพณีและวัฒนธรรมของคนในชุมชนนั้น ตลอดถึงการยอมรับสิทธิชุมชนและอำนาจการตัดสินใจที่จะใช้ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน

ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันกับอาจารย์ใหญ่เป็นกลไกด้านการพัฒนาอย่างมาก จะเห็นได้จากคนที่ผู้วิจัยไปคลุกคลีอยู่ในพื้นที่ร่วมหนึ่งปี ทั้งสองจะเป็นเพื่อนรักที่สนิทสนมกันมาก มักจะไปไหนมาไหนด้วยกันเสมอ จะมีการวางแผนพัฒนาหมู่บ้านอยู่เป็นประจำ ทั้งนี้เพราะอายุเท่ากัน มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เช่น ให้ภรรยาตั้งร้านค้าขายของขึ้นภายในหมู่บ้าน ตอนที่มาบรรจุเป็น ครูใหญ่ นายเกียรติ สุทธาชัย ยังเป็นคนโสด ครั้นต่อมาได้แต่งงานกับนางสาววิไล เจริญตามปัญญา ซึ่งเป็นบุตรสาว นายช่วยคา เจริญตามปัญญา จึงนับได้ว่าตระกูลทั้ง 5 ตระกูลจึงเป็นผู้นำทางด้านเศรษฐกิจของบ้านขุนแม่รวมอย่างแท้จริง

บ้านขุนแม่รวมมีผู้อาวุโสคนที่ไม่มีนามสกุล จากการสอบถามและสัมภาษณ์ ปรากฏว่ามีรวม 40 คน ที่มีแต่ชื่อแต่ไม่มีนามสกุล จะอยู่ในฐานะลูกบ้านไม่ค่อยมีบทบาทในการเป็นผู้นำในด้านการพัฒนาแต่จะเป็นผู้ตามที่ดี นอกจากตระกูลของ ฮีโซ่ เท่านั้นที่จะคอยสืบทอดเจตนารมณ์ของผู้เป็นฮีโซ่ต่อไป

ในภาพรวมสังคมบ้านขุนแม่รวมยังอยู่ด้วยความสงบ ประกอบการทำมาหาเลี้ยงชีพแบบพอเพียงด้วยการปลูกพืชไร่ และล่าสัตว์เลี้ยงชีพอยู่ท่ามกลางหุบเขาที่นาน ๆ ครั้งจะมีผู้มาเยี่ยมเยือน ส่วนใหญ่จะมอบภาระให้กับคนในตระกูลทั้ง 5 ตระกูลมีบทบาทสูงสุดต่อไป

ผลพวงจากการพัฒนาหมู่บ้านขุนแม่รวม เท่าที่สังเกตและติดตามที่ผ่านมาในด้านแรกให้เห็นว่าประสบความสำเร็จในด้านการเปิดโลกทัศน์ของชุมชนปกากะญอ ออกสู่สังคมที่กว้างขึ้น แต่ในภาพรวมดูเหมือนจะไม่มีโอกาสทัดเทียมกับบุคคลส่วนอื่นในสังคมการพัฒนา และยกระดับชีวิตตนเอง ดังจะเห็นได้จากกฎระเบียบของหมู่บ้านซึ่งคณะกรรมการเพียงไม่มีที่คนทีออกกฎนี้ ผู้ใหญ่บ้านพ่อหลวงสุทิน เลิศดำเนิน กล่าวว่าในกฎระเบียบของหมู่บ้านบางข้อจะถูกต่อต้านอย่างรุนแรงจากคนในหมู่บ้าน เพราะไม่อาจปฏิบัติได้ทุกหลังคาเรือน ในกฎข้อที่ 4 ที่ห้ามปลูกฝิ่นในหมู่บ้านอาจได้ผล แต่ถ้าห่างไกลออกไปตามขุนห้วยขุนเขาที่อยู่ห่างไกลไม่อาจจะห้ามได้เท่าใดนัก จึงมีผู้ฝิ่นและถูกลงโทษตามกฎหมายบ้านเมืองอยู่บ้าง เพราะในบริบทของสังคมดั้งเดิมของชุมชนชาวปกากะญอ ฝิ่นจะมีฐานะทางเศรษฐกิจสังคมและสาธารณสุขที่สำคัญ กล่าวคือ ฝิ่นทำหน้าที่เหมือนสื่อกลางของการแลกเปลี่ยนสินค้าเป็นส่วนประกอบพิธีกรรมบางอย่างและเป็นยารักษาโรคพื้นฐานบางชนิด ส่วนกฎข้ออื่นๆ จะใช้ได้คืออยู่

ในด้านการปกครองเพื่อความสงบสุขของชุมชนคณะกรรมการหมู่บ้านได้ออกกฎระเบียบหมู่บ้านขุนแม่รวม ปี 2536 ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

1. ให้ขงหมูไม่ให้เข้าสวนคนอื่น หรือออกเดินเฟ้นผ่านตามหมู่บ้าน หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับ 500-1,000 บาท
2. ให้ชาวบ้านดูแลสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย ในเวลากลางคืนจะต้องด้อนเข้าคอก หากวัวควายเข้าสวนคนอื่นจะถูกปรับตัวละ 300 บาท หากผู้ใดฝ่าฝืน สัตว์จะถูกฆ่าโดยไม่ได้รับค่าชดใช้
3. การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ และสัตว์ป่า
 - 3.1 ห้ามจุดไฟเผาป่าในเขตอนุรักษ์ไม่ว่ากรณีใด ๆ ทั้งสิ้น
 - 3.2 ห้ามเข้าไปหากินหรือตัดไม้ในเขตอนุรักษ์ต้นน้ำ
 - 3.3 ห้ามล่าสัตว์ในเขตอนุรักษ์สัตว์ป่า ผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับ 5,000 – 10,000 บาท (หรือดำเนินตามกฎหมาย)
 - 3.4 ห้ามเผาที่สวนหรือไร่ ต้องทำแนวกันไฟกว้าง 5 เมตร ถ้าหากแนวกันไฟไม่ถึงตามที่กำหนดไว้ ถ้าไฟล้าออกนอกแนวกันไฟจะต้องถูกปรับ 500 – 1,000 บาท
4. ห้ามปลุกผีในเขตหมู่บ้าน หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับ 1,000 – 5,000 บาท
5. ห้ามซื้อขายยาเสพติดทุกชนิดในหมู่บ้านหากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับ 1,000 บาท (หรือดำเนินคดีตามกฎหมาย)
6. ห้ามก่อการทะเลาะวิวาทกันในหมู่บ้าน หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับ 500 บาท
7. ห้ามยิงปืนบนหมู่บ้าน หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับ 500 บาท
8. ผู้ใดขาดความสามัคคี หรือไม่ให้ความร่วมมือในหมู่บ้าน เช่น
 - 8.1 ขาดประชุม ปรับ 100 บาท
 - 8.2 ขาดการพัฒนาในหมู่บ้าน ปรับ 100 บาท
9. การอนุรักษ์สัตว์น้ำช่วงเขตแนวอนุรักษ์ ห้ามใช้อุปกรณ์รุนแรง เช่น
 - 9.1 การใช้วัตถุระเบิด การช็อตด้วยไฟฟ้า
 - 9.2 การใช้เปลือกไม้เปื้อปลา
 - 9.3 ใช้อื่นๆ
 ผู้ใดฝ่าฝืน ปรับ 500- 5,000 บาท

กฎระเบียบนี้เป็นพัฒนาการอย่างหนึ่งของหมู่บ้าน ที่เชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติด้วย

ในด้านการพัฒนาทางการศึกษาของรัฐที่มุ่งเน้นการผลักดันในหมู่บ้านเอาแบบแผนการดำเนินชีวิตแบบสังคมกระแสหลักนั้น เห็นว่าเป็นการดูถูกภูมิปัญญาชาวบ้านและวัฒนธรรมพื้นบ้าน ก่อให้เกิดความแปลกแยกในชุมชนระหว่างคนรุ่นใหม่กับคนรุ่นเก่าอยู่บ้าง ส่วนการส่งเสริมการเกษตรแบบใหม่นอกจากจะเกิดทำลายป่าและเสียคุณค่าของระบบนิเวศน์ เพราะเป็นการส่งเสริมปลูกพืชอาหารเป็นพืชเศรษฐกิจ ทำให้ชุมชนต้องพึ่งพาดตลาดภายนอกทั้งปัจจัยการผลิตและการขายผลผลิต และอาจทำลายความหลากหลายทางพันธุกรรมของชุมชนปกาเกอะญอที่เก็บรักษามานานหายไป

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะถนนถึงแม้จะช่วยให้คมนาคมการสื่อสารระหว่างคนพื้นราบและสังคมชาวปกาเกอะญอสะดวกขึ้น แต่ขณะเดียวกันเกิดการทำลายสิ่งแวดล้อม โดยกลุ่มหาของป่าที่มากกว่าวันซื้อหรือแลกเปลี่ยนพันธุ์กล้วยไม้รองเท้านารีจนแทบจะหายไปจากหมู่บ้าน โดยคนจากพื้นราบหรือส่วนราชการที่เข้ามาในหมู่บ้าน ความงมงายของชุมชนเขาทำให้เกิดการทัวร์ป่า ซึ่งกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตสังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านซึ่งมีทั้งคนต่างประเทศและคนพื้นราบที่เข้ามาท่องเที่ยวตามหมู่บ้าน ซึ่งบางครั้งกฎระเบียบหรือนโยบายใดที่วางขึ้นก็เป็นสาเหตุให้เกิดการเลือกปฏิบัติต่อชุมชนอย่างมาก ซึ่งกำลังจะทบทวนและแก้ไขใหม่เพื่อแสวงหาทางเลือกที่สร้างคนอยู่กับป่าอย่างสร้างสรรค์ภายใต้ระบบคุณค่าภูมิปัญญาที่ปรับประยุกต์กับโลกภายนอกต่อไป

ในด้านเศรษฐกิจจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในชุมชนบ้านขุนแม่รวม จะพบว่าขนาดครอบครัวของคนในชุมชนจะแบ่งเป็น 3 ระดับ

1. ระดับมีฐานะดี เช่น ผู้ใหญ่บ้านจะมีอำนาจในการจัดการ ในด้านเศรษฐกิจ การพัฒนา การจัดการคนในชุมชน เพราะเป็นตระกูลที่มีอำนาจบารมีสูง มีค่านิยมอุปถัมภ์ค่อนข้างสูง มีประมาณอยู่ 5 ตระกูลดังได้กล่าวมาแล้ว

ดังจะเห็นได้จากการแต่งตั้งบุคคลที่มาเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน ตระกูลเหล่านี้ซึ่งมีเศรษฐกิจดี มีร้านค้า มีรถยนต์ส่วนบุคคล มีไร่นามากกว่าบุคคลในตระกูลอื่น ๆ ก็จะมาจากคนในตระกูลเหล่านี้

2. ระดับกลาง เป็นครอบครัวที่มีการผลิตตามไร่บนเขาสูงเป็นส่วนมาก และมีอยู่หลายตระกูล ซึ่งจะไม่ค่อยมีบทบาทในด้านการปกครองในระดับหมู่บ้าน จะเป็นฝ่ายผลิตที่อาศัยการอุปถัมภ์จากครอบครัว 5 ตระกูลใหญ่ รวมทั้งตระกูลฮีโชด้วย

3. ระดับล่าง เป็นผู้ที่มาจากหมู่บ้านอื่นเข้ามาแต่งงานอยู่ในหมู่บ้านซึ่งมีไม่มากนัก หลายคนไม่มีนามสกุลจึงไม่ค่อยมีบทบาทในชุมชน นอกจากเป็นลูกบ้านในการพัฒนาและผลิตสินค้าให้กับ 5 ตระกูลใหญ่ในหมู่บ้านเท่านั้น

จากการศึกษาและสอบถามคนในหมู่บ้าน ถึงระดับตระกูลฐานะทางเศรษฐกิจดี มีรถยนต์เป็นของตนเอง เช่น ผู้ใหญ่บ้านสุทิน เลิศดำเนิน มีรถยนต์ 1 คัน นุตรเชยมี 2 คัน และอาจารย์ใหญ่ เกียรติ สุราชัย 1 คัน ลูกชายของคุณลุงสำโท วุฒิเจริญการ 2 คัน

คุณลุงสำโท วุฒิเจริญการ ซึ่งอ่านภาษากะเหรี่ยงได้ดี ได้สนใจหนังสือที่ผู้วิจัยซื้อไปให้อ่าน คือ ตำราเพลงปกากะญอ ของคุณวีระศักดิ์ ยอดระบำ โดยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งพิมพ์เป็นภาษากะเหรี่ยงและแปลเป็นภาษาไทย ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า เดิมกะเหรี่ยงไม่ค่อยมีคนชอบค้าขาย นอกจากขายของที่มีอยู่ในครอบครัว เช่น หมู ไก่ และพริก ปัจจุบันมีการค้าขายมากขึ้นเพราะมีการแต่งงานกับคนต่างหมู่บ้าน เช่น พ่อหลวงสุทิน เลิศดำเนิน บิดาเป็นชาวจีนฮ่อ มารดาเป็นชาวปกากะญอ เมื่อมาบ้านขุนแม่ร่วมครั้งแรกก็มาซื้อของเพื่อนำไปขายให้คนภายนอก เช่นที่บ้านจันทร์ในตัวจังหวัดแม่ฮ่องสอนบ้าง ตัวอำเภอแม่แจ่มบ้าง มีการซื้อรถยนต์มาขายในหมู่บ้าน และซื้อของในหมู่บ้านไปขายที่อื่น จึงทำให้คุณลุงสำโทคิดเปิดร้านขายของ และพ่อลุงจ่อหละ เลิศดำเนิน ผู้ใหญ่บ้านคนก่อนก็เปิดร้านขายของตามที่ลูกเขยแนะนำ จึงเริ่มมีการเปิดร้านขายของในหมู่บ้านเพิ่มขึ้น ปัจจุบันคุณลุงสำโท วุฒิเจริญการ ก็เปิดร้านขายของ มีปิ่นน้ำมัน มีรถยนต์ของบุตรชายไปรับสินค้าจากในตัวอำเภอแม่แจ่มมาขายภายในหมู่บ้าน ภายในหมู่บ้านจะมีร้านค้าใหญ่ ๆ อยู่ 2 ร้านค้าคือร้านค้าของลุงสำโท วุฒิเจริญการ และคุณลุงจ่อหละ เลิศดำเนิน และคุณลุงสำโท วุฒิเจริญการ ยังให้ลูกชายเปิดร้านค้าบ้านแอะเฮะอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งจะเห็นได้ว่าตระกูลต่าง ๆ ที่กล่าวมาจะเป็นนายทุนใหญ่ภายในหมู่บ้านที่เป็นผู้นำทางด้านเศรษฐกิจในหมู่บ้าน ทั้งยังเป็นแหล่งรับซื้อ สินค้าต่าง ๆ ภายในหมู่บ้านอีกด้วย (จาก กชช. 2 ค., 2538-2539)

คนบ้านขุนแม่รวม มีอาชีพทางด้านเกษตรกรรมเกือบทุกครอบครัว ดังจะเห็นได้จาก ข้อมูล จปฐ-1 และ กชช.2 ค ซึ่งแยกได้ดังนี้ อาชีพทำนาตั้งแต่ 1-5 ไร่ มี 37 ครอบครัว คิดเป็น ร้อยละ 32.18 ผู้ที่ทำนาตั้งแต่ 6-10 ไร่ มี 16 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 13.13 รวมผู้ที่ทำนา ทั้งสิ้น 53 ครอบครัว

ครอบครัวที่ทำไร่ พืชอายุสั้น เช่น ข้าวโพด ข้าวไร่ จะต่างกันเช่นครอบครัวที่ปลูก ข้าวโพดมีทั้งสิ้น 115 ครอบครัว เฉลี่ยครอบครัวละ 5 ไร่ ครัวเรือนที่ปลูกข้าวไร่บนภูเขาสูง จำนวน 99 ครอบครัว เฉลี่ยครอบครัวละ 3 ไร่

ครอบครัวที่เลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย หมู เป็ด ไก่ มีทุกครอบครัว ยกเว้นครอบครัว ที่เลี้ยงสัตว์ใหญ่ เช่น วัว ควาย จะมีประมาณ 35 ครัวเรือน หมูทุกครัวเรือน เป็ด ไก่ ทุก ครอบครัว

ชาวบ้านมีรายได้ต่อปีจากข้อมูล กชช.2ค.ปี 2539 ดังกล่าวประมาณ 11,120 บาท เฉลี่ยรายได้ครอบครัวละ 926.67 บาทต่อเดือน ส่วนอัตราค่าจ้างแรงงานถูกมาก เพราะ ส่วนใหญ่จะมีการลงแขกกัน อัตราค่าจ้างวันละ 40 บาท ปี 2539 เก็บภาษีทั้งหมดบ้านได้ทั้งหมด 764 บาท ต่อปี

พื้นที่ทั้งหมดของหมู่บ้าน 35,651 ไร่ จะมีการถือครองประมาณ 60 ไร่ จากหลักฐาน เอกสารสิทธิการถือครองที่ดินคือ สค.1 ซึ่งมีผู้ครอบครอง 16 ครัวเรือน นอกนั้นเป็นเขตป่า

นาขั้นบันไดที่อยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านจำนวน 60 ไร่ นั้นมีหลักฐานเป็น สค.1 จากการสอบถามผู้ใหญ่บ้านพบว่าเป็นของพ่อตา ลุงจ่อหะ เลิศดำเนิน จำนวน 15 ไร่ และให้ พวกลูก ๆ ทำคนละ 5 ไร่ เป็นของตระกูล วุฒิเจริญการ 18 ไร่ แบ่งให้ลูกทำคนละ 3 ไร่ จำนวน 6 คน และ 27 ไร่ เป็นของตระกูลเจริญตามปัญญา ตระกูลบรรณาพร และ ตระกูลจรูญพุทธมงคล คนละ 4 ไร่ บ้าง 3 ไร่บ้าง แล้วแต่ตระกูลที่มีบุตรมากน้อยไม่เท่ากันรวมทั้งสิ้น 53 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 46.08 ส่วนผู้ที่ไม่มียานขั้นบันไดมีประมาณ 99 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 53.92 รวมทั้งตระกูลฮีใจด้วย

จากการสำรวจของคณะกรรมการหมู่บ้าน ตามจปฐ.1 และ กชช.2 ค. ปี 2539 ผลผลิต ทั้งหมู่บ้านมีดังนี้

1. ข้าวเปลือกจากนาขั้นบันได ผลิตได้ 180 กิโลกรัมต่อไร่
2. ข้าวโพดได้ผลผลิต 220 กิโลกรัมต่อไร่
3. ข้าวไร่ตามไหล่เขา ได้ผลผลิตประมาณ 200 กิโลกรัมต่อไร่

การบริโภคของคนในชุมชนเป็นแบบง่าย ๆ มีน้ำพริกเป็นหลัก นอกจากจะมีพิธีกรรมต่าง ๆ จึงจะได้กินเนื้อสัตว์ ส่วนอาหารที่ทำเก็บไว้นานคือ ถั่วเน่าแผ่น (ถั่วเหลืองแผ่น) ปลาหูเค็ม ซึ่งเป็นสิ่งของที่ชาวบ้านชอบใช้บริโภคเป็นประจำ

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนปากเกือะ ญอ ในเขตภาคเหนือจะกระจัดกระจายอยู่ตามหุบเขา หุบห้วย สายเล็กสายน้อย โดยทำเลที่น้ำท่วมไม่ถึงตามเนินเขา และทำการบุกเบิกเป็นที่ไร่ และถัดขึ้นไปก็เป็นป่าซึ่งเป็นพื้นที่ภูเขาสูง เป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมคนต้นน้ำ หมายถึงวิถีชีวิตที่จะต้องผูกพันกับเรื่อง “น้ำ” ทั้งทางตรงและทางอ้อม รูปธรรมที่เห็นได้คือระบบเหมืองฝายของชุมชนหรืออาศัยท่อน้ำจากลำห้วยเข้าสู่ที่นา อาศัยน้ำฝนตกลงสู่ไร่บนภูเขาสูง “พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ” “การเลี้ยงผีฝาย” ก็เพื่อรักษาน้ำที่จะไหลมาเลี้ยงที่นา องค์การเหมืองฝายจึงเป็นองค์การหลักที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าต้นน้ำ

ลักษณะการผลิตของชุมชนจึงมีความสอดคล้องกับภูมินิเวศน์ มีการทำนา ทำไร่ และเข้าป่าเพื่อล่าสัตว์ หาอาหาร เก็บสมุนไพร ฯลฯ เป็นการผลิตที่มีความหลากหลายมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันเป็นระบบ นับแต่อดีตมาชุมชนจึงมีการดูแลรักษาป่าในฐานะที่เป็นแหล่งกำเนิดน้ำและปัจจัยสี่อันเป็นฐานในการดำรงชีพของชุมชน

จากการสังเกตอย่างเป็นทางการบ้างและไม่เป็นทางการ โดยการเข้าไปคลุกคลีอยู่กับชนเผ่าตามไร่บนภูเขาสูง จะพบลักษณะการทำงานของคนเผ่านี้ว่า ทุกคนช่วยกันทำงานในไร่ นา และในบ้าน นอกจากการทอดผ้าซึ่งเป็นบทบาทกำหนดเฉพาะผู้หญิง และการจักสานกับการเข้าป่าล่าสัตว์เป็นบทบาทกำหนดเฉพาะผู้ชาย

ผู้หญิงถูกกำหนดบทบาทงานบ้านมากกว่าชาย เช่น หาฟืน ตักน้ำ ตำข้าว ปรุงอาหาร และเลี้ยงลูก ผู้ชายเมื่อเต็มใจก็ทำได้และเต็มใจช่วยภรรยาของตนเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามที่ภรรยาเจ็บป่วย หรือบุตรยังคิมน้ำนมแม่อยู่

ชีวิตและความเป็นอยู่ การทำงานของเขาเป็นไปอย่างสงบ สันโดคและสมถะ อยู่ในขอบเขตของปัจจัยสี่อย่างแท้จริง

คนในชุมชนมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน สืบเนื่องจากพิธีกรรมการเกิด พิธีกรรมแต่งงาน พิธีกรรมขึ้นบ้านใหม่ พิธีกรรมการตาย ฯลฯ พิธีกรรมเหล่านี้ ชาวบ้านจะหยุดงานเพื่อมาร่วมกันทำงาน 1 วัน บ้าง 3 วันบ้างแล้วแต่ฐานะทางเศรษฐกิจ หนุ่มสาวจากหลายหมู่บ้านมาร่วมงาน มีเพลงสวดศพ เพลงจับกันระหว่างหนุ่มสาว พิธีกรรมที่ยิ่งใหญ่ของชนเผ่านี้ที่ได้รับความร่วมมือจากคนเผ่าเดียวกัน และต่างหมู่บ้านก็คือ พิธีกรรมขึ้นปีใหม่ (นีซอโค) งานแต่งงาน (กีจีจะจี) พิธีกรรมฌาปนกิจศพ (แหล่จู้บิอะโจ๊ะ) เป็นต้น ชนเผ่านี้จะสนุกสนานกันมาก เป็นการเยี่ยมเยือนบ้านญาติพี่น้องของชนเผ่านี้ มีการทักทายร้องตอบกันด้วยบทลำนำ อ้อทา (เพลงปลากะต๋อ) กันสนุกสนานทั้งกลางวันกลางคืนตามแต่จะกำหนดที่วัน

ทำให้มีการร่วมมือกันอย่างดีไม่ว่าการผลิต การสร้างที่อยู่อาศัย งานสร้างวัดวาอาราม โรงเรียนและสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ สมาชิกในหมู่บ้านจะช่วยเหลือและให้ความร่วมมือกันเป็นอย่างดี

การเรียนรู้ของกะเหรี่ยงเป็นแบบรูปนัย คือเรียนรู้และเลียนแบบจากพ่อแม่ และคนอื่นๆ ในหมู่บ้าน โดยความสัมพันธ์อันอบอุ่นใกล้ชิดพ่อแม่และญาติอาวุโสจะอบรมเด็ก ๆ ให้เรียนรู้ระบบสังคมจารีตประเพณีตลอดจนเรื่องต่างๆ ส่วนการเรียนรู้แบบรูปนัย การเรียนรู้จะเริ่มจากที่บ้านบริเวณลานบ้านมีการก่อกองไฟในฤดูหนาว ในฤดูหนาวจะเป็นการเล่านิทานต่าง ๆ ทางวัฒนธรรมการขึ้นปีใหม่ ขึ้นบ้านใหม่ พิธีแต่งงาน และการตาย ซึ่งมีบทลำนำต่าง ๆ ที่กล่อมเกลาในชุมชนให้เป็นคนดี และการผลิตตามฤดูกาลซึ่งเป็นบทสอนที่จำสืบทอดกันมาเหมือนเพลงจ้อย ขอ ของคนพื้นเมือง จากนั้นจะเป็นการมีส่วนร่วมกัน การร้องรำต่าง ๆ ในพิธีกรรมดังกล่าว นอกจากการผลิตและสั่งสอนวิธีการทำมาหากิน และการหาสัตว์บกโดยการล่าสัตว์ป่าซึ่งจะเป็นเพียงเฉพาะผู้ชาย ส่วนหญิงจะหาเห็ดป่าหาปลาในลำห้วย แม่น้ำต่าง ๆ โดยผู้เป็นชายและแม่จะพากันออกไปหากิน จนสามารถออกไปหาของป่าและจับปลาได้ด้วยตนเอง

พ่อลุงจ้อหละ เลิศดำเนิน ได้เล่าให้ฟังว่า ทุกคนจะทำหน้าที่กันเองระหว่างการสอนเด็กผู้ชายและผู้หญิง ตลอดจนถึงหนุ่มสาวในหมู่บ้าน ดังนี้

ลูกผู้หญิง ต้องเรียนรู้ทำหน้าที่เพื่อเตรียมเป็นแม่บ้านแม่เรือนและเรื่องทั่วไปของผู้หญิง โดยการสังเกตและเรียนแบบจากแม่เช่น การทำงานบ้าน การทำอาหาร ยกอาหารตักน้ำ ต่ำข้าว ดูแลน้อง รวมทั้งหมูไก่ ไปไร่กับแม่ รู้จักการทำไร่ ผลิตเครื่องนุ่งห่ม

ลูกผู้ชาย บิดาเป็นผู้คอยสอน ญาติพี่น้อง พี่ชายต้องคอยสอนน้องชาย งานเกษตร งานพิธีกรรม เช่น เช่น ไหว้ ผีที่ตนนับถือ ถ่าสัตว์ ฝึกความแม่นยำ เลี้ยงสัตว์ใหญ่ เช่น วัว ควาย ม้า รู้จักสาน ช่างไม้ ตีเหล็ก เป็นต้น ทุกคนถือเป็นหน้าที่ที่ต้องบอกต้องสอนแม่ในขณะที่รับประทานอาหาร อยู่รอบกองไฟในช่วงฤดูหนาวและในการพิธีกรรมนั้น ซึ่งจะมีบทบาทนำ ถ่ายทอดคำสอน แก่คนที่มิเข้าร่วมและอยู่ในพิธีกรรมนั้น ๆ พอจะสรุปได้ดังนี้

1. ธรรมชาติจะเป็นตัวแทนในการถ่ายทอดความรู้ระหว่างคนกับป่า
2. นำมาในพิธีกรรมต่างๆ ถ่ายทอดความรู้ระหว่างความบันเทิงกับคนในชุมชนซึ่งเปรียบเหมือนศิลปะ คนตรี-ทางศิลปะ
3. นิทานต่าง ๆ ของชาวปกากะญอ จะถ่ายทอดความรู้สู่ตัวเด็กในชุมชนที่มีคุณค่าทางจริยธรรม คุณธรรมไปพร้อมกัน
4. พิธีกรรมต่างๆ จะเป็นที่ย่อยทอดความรู้ในระดับชุมชนที่จะให้คนมีจิตสำนึกในการอยู่ร่วมกัน การผลิต การดำเนินชีวิต
5. ผีต่าง ๆ จะสอนให้คนเคารพยำเกรงต่อเจ้าป่าเจ้าเขา เคารพผู้อาวุโส บิดามารดา ญาติพี่น้อง

คำที่คำเตี๊ยะ ซึ่งเปรียบเสมือนผีสูงสุดของชาวกะเหรี่ยง เป็นที่รวมจิตของชาวปกากะญอไว้ ภายใต้วามเชื่อเรื่องผีดังกล่าวเช่น ผีป่า ผีภูเขา ผีบ้าน ฯลฯ ซึ่งเป็นความผูกพันทางใจ

ในสมัยก่อนคนรุ่นเก่าหรือผู้อาวุโสจะใช้สิ่งเหล่านี้ เป็นวิธีการในการถ่ายทอดการเรียนรู้จากธรรมชาติ การสั่งสอนโดยผ่านพิธีกรรมเช่น นำงานแต่งงาน การขึ้นปีใหม่ การตาย เป็นต้น จึงส่งประโยชน์ถึงลูกหลานยาวนานตลอดมา ถึงแม้พิธีกรรมบางอย่างจะหายไปบ้างซึ่งถือว่าเป็นคำสั่งสอนเช่น “พี่เฒ่าเฒ่า เรามีกบตัวเดียว แกลงให้เต็มหม้อแล้วแบ่งกันกิน พี่เฒ่าเฒ่า เรามีปลาตัวเดียวแกลงให้เต็มหม้อแล้วแบ่งกันกิน หากพี่น้องจัดตั้งหมู่บ้านมั่นคง แม่ฟ้าจะหล่นทับพี่น้องก็ช่วยกันพุงฟ้าให้กลับที่เดิมได้”

คำกล่าวที่ว่า “อดก็อดด้วยกัน ได้กินก็ได้กินด้วยกัน สิ่งของมากให้กินน้อย ของน้อยให้กินมาก คนมีมากน่าจะให้แก่คนอื่น มีผู้ขี้ว้าใหญ่ทำให้เจ้าของตาย คนมีมากให้กินน้อย คนมีน้อยให้แบ่งปัน” เป็นต้น ซึ่งแสดงถึงการสั่งสอนให้คนรุ่นหลัง โอบอ้อมอารีช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยผ่านลำนําทงพิธีกรรมด้านมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์ แม้จะมีได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรจริง แต่ทุกคนก็เกิดการเรียนรู้ เกิดความตระหนักร่วมกัน เป็นส่วนหนึ่งของคนในชุมชน (ตุลวัตร พานิชเจริญ, 2533, หน้า 55) กล่าวว่าการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ความรู้กับการดำเนินชีวิตของชาวกะเหรี่ยงท่ามกลางธรรมชาติก็คือ ความอ่อนน้อมถ่อมตนและการพอต่อธรรมชาติ ประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งดีงาม ไม่เอาโรคเอาเปรียบ ธรรมชาติด้วยการวางรูปแบบ และวิถีการผลิตแบบยังชีพเพียงพออยู่ไม่มีการสะสม

การอบรมในชนเผ่าเดียวกันให้มีความรู้เพิ่มพูนและสามารถพัฒนาตนเองหรือปรับปรุงคุณภาพชีวิต ทุกคนในหมู่บ้านตั้งแต่เด็กเล็กถึงผู้เฒ่าจะสั่งสอนกันตามกองไฟในฤดูหนาว คือการเล่านิทานในไร่ข้าวและข้าวโพด อาจเป็นลำนําทง (บทกลอน บทเพลง) ในทางพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งจะมีคติสอนคนในชุมชน เกือบร้อยละ 90 ยังนับถือผี ผีจะมีอยู่ทุกหนทุกแห่งในป่า ในไร่นา ในลำธาร ผีและวิญญาณจึงเป็นบ่อเกิดของคุณธรรมและค่านิยมหลายประการ (ประวิตร โพรธิอาสน์, 2531, หน้า 8)

สิ่งเหล่านี้คือครูของคนในชุมชนที่ถ่ายทอดโดย ฮีโซ่ ที่ยังคงอยู่ในชุมชนเผ่าปกากะญอ ทำให้คนในชุมชนได้รับรู้เรียนรู้จากผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ปู่สอนหลาน พ่อสอนลูก พี่สอนน้อง โดยมีฮีโซ่ของหมู่บ้านเป็นตัวหลัก